

“FİKHU’L-EVLEVIYYÂT’IN (ÖNCELİKLER FIKHI) KAYNAKLARI ve KURALLARI*

M. Rahmi TELKENAROĞLU**

ÖZET:

"Fıkhü'l-evleviyyât" (öncelikler fıkhı), "fıkh" ve "evleviyyât" kelimelerinin tamlamasından oluşmuş İslam hukukuna bağlı bir terimdir. "Öncelikli meseleler" anlamına gelen "evleviyyât", "fıkh" terimiyle beraber "kişinin şer'î hükümler karşısında çelişkide kaldığı ya da bu hükümleri yaşarken hangi konulara öncelik vermesi gerektiği hususunda kararsızlığa düştüğü durumlarda kendisine yardımcı olan teorik ilkeler" anlamında kullanılmaktadır. Bu çalışmada bu terimin kaynakları, delilleri ve nass kaynaklı bazı kuralları işlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkh, Öncelikler, Şer'î hükümlerin çatışması.

THE MATERIALS AND RULES OF "FİKHU'L-AWLAWIYYAT"

"Fıkhü'l-awlawiyyât" is a concept that the words "fıkh" and "awlawiyyat" was exacted, it is belonging to Islamic law. "Awlawiyyât" means that "precedence affairs" and by the word of fıkh was used that the meaning of the theoretic principles will help when the person being in the contradiction of the canonical decrees, or when he is living the religious decrees when he is in indecision about the matters which he decides presidency. We tried in the study about materials, proofs and some rules of these principles that based on religious texts.

Key Words: Fıkh, Precedences, Contradiction of the canonical decrees.

GİRİŞ

Fıkhü'l-evleviyyât (Öncelikler Fıkhı), İslam toplumunun ve Müslüman ferдин İslam dinini yaşarken ve din hizmetlerini icra ederken dikkat edeceği unsurları önem (öncelik, evleviyyet) sırasına vurgu yaparak işleyen genel ilkelerle ilgili, İslam'ın aslî kaynak ve maksatları ışığında İslam Hukuk Usûlüne bağlı olarak son zamanlarda gelişen bir terimdir.

* Bu makale, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Bilim Dalı'nda "Fıkhü'l-Evleviyyât'ın (Öncelikler Fıkhı) Kaynakları ve Şer'î Hükümlerin Çatışması Halinde Devreye Giren Kuralları" adlı, 2001 yılında yapılmış yüksek lisans tezinin bir bölümünden özetir.

** Selçuk Üniversitesi İslam Hukuku bilim dalı doktora öğrencisi, mr.telkenaroglu@mynet.com.

Din nazarında ahlaki değerler, hükümler ve ameller aynı mertebede olmayıp¹ aslî-fer'î, efdal-mefdûl, erkân-mükemmilât, zarûriyyât-hâciyyât-tahsîniyyât gibi farklı mertebe ve derecelendirmeler altında incelenmektedir.² Kur'an-ı Kerim ve hadislerde amellerin farklı derecelendirmelere tabi tutularak değerlendirildiğini açıkça görebiliriz.

"Hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve Allah yolunda cihad eden gibi mi saydınız? Allah katında bir olmazlar. Allah zulmeden bir topluluğa hidayet vermez."³ "Allah mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlara göre derece olarak üstün kılmıştır."⁴ "De ki hiç bilenlerle bilmeyenler eşit olur mu?"⁵ "Allah katında en kıymetliniz en takvalı olanınızdır."⁶ gibi ayetlerde bu fark vurgulanmaktadır. Hadislerde ise imanın altmış ya da yetmiş şubesinin olduğu ifade edilmiş⁷, ashâb-ı kirâm da sık sık "Hangi amel Allah'a daha sevgilidir?" ya da "Hangi amel daha faziletlidir?" türü sorularla Allah katında en değerli olan amelleri aramaya gayret etmişlerdir.

Kur'an ve sünnette evleviyyâtın (öncelikli meselelerin) temel prensipleri belirlenmekle beraber günümüzde bu temel prensiplerden bazı kural ve kaideler belirleme ihtiyacı hissedilmektedir. Gerek davet çalışmalarında gerekse şer'î-amelî hükümler eyleme geçirildiğinde hangi şeylerin diğerlerine göre öncelik hakkına sahip olduğunu tespit etmeyi hedefleyen "fıkhu'l-evleviyyât"ın ortaya çıkış sebepleri, bu terimin teorisyenliğini yapan bilginler tarafından şu üç noktada özetlenmektedir:⁸

1) Din hizmetleri ve tebliğ çalışmalarında öncelikli meselelere eğilen, hangi konuların daha fazla işlenmesi gerektiği hususunda yol gösteren müstakil çalışmaların bulunmayışı..

2) Mefsedet ve maslahatların birbiriyle iç içe bulunduğu bir devirde, çatışan şer'î amellerin neye göre tercih edileceğine dair bir takım kurallar tespit etme gereksinimi.. İslam ümmeti son birkaç asırdır özellikle şu yedi noktada evleviyyet prensiplerine aykırı davranışlar sergiledikleri gözlemlenmektedir:⁹

¹ Ebu Hâmid el-Ğazâlî (v.505/1111), bu mertebelere uymanın önemiyle ilgili olarak "Hayırlar arasında sırayı gözetmemek bir tür şer'dir" demektedir. *ترك الترتيب بين الخيرات من جملة الشرور*. Ğazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, III/403. Şâtıbî de (v.790/1388) bir Müslümanın, vâcib, nedb, haram, mekruh, kat'î, zannî, asl, fer', zarurî ve gayr-ı zarûrî gibi mertebe, hüküm, netice ve itibar açısından farklı konumlarda olan hususlara dikkat etmesi, ardından da bu konum ve sıraya riayet etmek suretiyle Şâri'in hidayetine muhalefetle ortaya çıkacak büyük hatalara düşmekten sakınması gerektiğini vurgulamaktadır. Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli'l-ahkâm*, III/183-190.

² Yûsuf el-Karadâvî, *Fi fikhî'l-evleviyyât : Dirâsetün cedîde fî dâvi'l-Kur'âni ve's-sünne*, s.10.

³ Tevbe 9/19.

⁴ Nisâ 4/95.

⁵ Zümer 39/9.

⁶ Hucurât 49/13.

⁷ Buhârî, *İmân*, 3 ; Müslim, *İmân*, 57 ; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 14.

⁸ Muhammed Vekîlî, *Fıkhu'l-evleviyyât : Dirâsetün fî d-davâbit*, s.1-2.

⁹ Karadâvî, a.e., s.23-25.

a) Müslümanlar, özellikle son birkaç asırdır bilim-teknik ve savunma sektörleri, fıkhi ictihad ve naslardan ahkâm istinbatı, İslami davet ve şûrâ, diktatör ve otokratik siyasi sistemlerle mücadele gibi ümmetin genelini ilgilendiren farz-ı kifaye çalışmaları ihmal etmişlerdir.

b) Kur'ân'ın muhtelif ayetlerinde namaz ve zekatın önüne geçirdiği emri bi'l-mar'ûf nehyi ani'l-münker¹⁰ gibi aynî farz olan hükümlere gereken değeri vermemişlerdir.

c) İslam'ın bazı rükünlerine diğer bazı rükünlerinden daha fazla önem vermişlerdir. Örneğin oruca namazdan, namaza da zekâttan... İslam toplumlarında Ramazan ayında oruç tutmayan çok az kişi olmasına karşın namaz kılmayanlar ekseriyeti teşkil etmektedir. Zekât da Kur'an-ı Kerim'de hep namazla beraber zikredilmesine karşın namaz kadar ilgi görmemektedir.¹¹

d) Bazı nafilere farzlar ve vaciblerden daha fazla önem vermişlerdir.

e) Namaz ve zikir gibi ferdi ibadetlere cihad, fıkıh, takva üzere yardımlaşma, sabrı ve merhameti tavsiye, adalet ve şûrâya davet gibi içtimâî ibadetlerden daha fazla önem vermişlerdir.

f) Furûâta (şer'î amellere, dini pratiğe) itina göstermişler, usulü (akide, iman, tevhid ve ihlası) göz ardı etmişlerdir.

g) Toplumda yaygın haramlarla mücadele yerine mekruhlar ve üzerinde ihtilaf bulunan şüpheli şeylerle mücadeleyi tercih etmişlerdir. Örneğin şirk, sihr, kabirleri mescid edinme ve ölümlere adak sunma gibi tevhid inancına aykırı günahlar, zulüm, haksız kazanç, dolandırıcılık, israf, milli serveti yağma etme, sınıfsal ayrımcılık gibi sosyal ve siyasal problemlerle uğraşmak dururken fotoğraf çekmenin ve müzikin hükmü, elbisenin boyu ve rengi gibi fikhî konularla meşgul olup vakit zayi etmişlerdir.

3) İslam'a hizmet eden ekol, cemaat ve yönelimlerden kimisinin eğitime, kimisinin siyasete, bazılarının itikadî sahaya, bazılarının ise sadece zikir ve evrada yönelmesi sebebiyle toplumda ortaya çıkan karmaşayı bertaraf etme ve bu konuda yöntem belirleme ihtiyacı...¹²

Bu zikredilen konulardaki toplumsal açıkları kapatmak için birçok âlim ve müfekkiri kafa yormuş, bu alanda bazı eserler telif etmişlerdir. Son asır islahatçılarının hayatlarını ve eserlerini mütalaa eden kişi, her birinin belli sahalara emek verdiklerini ve evleviyyâtlarını belli mevzular üzerinde yoğunlaştırdıklarını görür.¹³

¹⁰ Tevbe 9/71 ; Âl-i İmrân 3/110.

¹¹ Hz. Ebubekr zekat vermeyenlerle ilgili olarak "Vallâhi namazla zekatın arasını ayıranlarla savaşıcağım" demiştir. Buhârî, *Zekât*, 1 ; Müslim, *İmân*, 32 ; Ebu Dâvûd, *Zekât*, 1.

¹² Gözleme dayalı bu ifadelerin subjektif değerlendirmeler olduğu ortadadır. Ancak İslam alemi hakkında yapılan bu ve benzeri değerlendirmelerin ispata muhtaç somut veriler gibi düşünülmemesi ve yalnızca vakıayı tespiti yönelik kişisel düşünceler olduğu gözden uzak tutulması gerekir.

¹³ Karadâvî, a.e., s.273-293. Ayrıca bkz. Ahmed Emîn, *Yevmu'l-İslam*, s.32.

I. "FİKHU'L-EVLEVIYYÂT" TERİMİNİN TANIMI VE ORTAYA ÇIKIŞINDA ROL OYNAYAN ETKENLER

A. "Fıkhü'l-Evleviyyât" Teriminin Tanımı

"Fıkh" ve "evleviyyât" kelimeleri tamlamasından oluşan "*Fıkhü'l-evleviyyât*" terimini kullananlar "*evleviyyât*"a üç ayrı anlam yüklemektedir;

a) Teorik sahada "*evleviyyât*"tan kastedilen, bütün şer'î amelleri kendi şer'î konum ve çerçevesine koyarak önem sırasına göre bu amellerin mertebelerine saygı göstermektir.

b) Pratik sahadaki kullanımda, din hizmetleri ve tebliği çalışmalarında hangi eğitimsel faaliyetlere öncelik verilmesi gerektiğiyle meşgul olan bilgi türü kastedilir.

c) Şer'î hükümlerin çatışması halinde, uygulama açısından hangisine itibar edilmesi gerektiğine değinen bilgi türüne karşılık gelmektedir.¹⁴

Bu konuda müstakil bir çalışmanın sahibi olan Karadâvî "*fıkhü'l-evleviyyât*"ı şöyle tanımlamaktadırlar:

*"Manevi değerler ve fiiller açısından her şeye hak ettiği mertebeyi adalet prensibini gözeterek verdikten sonra vahy ve akıl nurunun gösterdiği doğru ve şer'î ölçülere dayanarak bu hüküm, değer ve fiillere öncelik sırasına göre riayet etmektir."*¹⁵

Yine bu sahada eser vermiş isimlerden birisi olan Muhammed el-Vekîlî ise "*fıkhü'l-evleviyyât*"a şöyle bir tanım getirmektedir:

*"Mertebeleri ve sosyal vakialara uygunluğuna dayalı olarak ahkâm-ı şer'iyyeden hangisinin öncelik hakkına sahip olduğunu tespit etmeye çalışan bilimdir."*¹⁶

"Fıkhü'l-evleviyyât" yerine, "*evleviyyâtü'l-ameli'l-İslâmi*" ve "*evleviyyatü'l-hareketi'l-İslâmiyye*" gibi tabirler de kullanılmaktadır. Bu ıstılahların kullanımında öncülüğü ve evveleminde teorisyenliğini Muhammed el-Ğazâlî ve Yusuf el-Karadâvî yapmıştır¹⁷ ve fıkhü'l-evleviyyât şeklindeki terkihi ilk olarak kullanan da Yusuf el-Karadâvî'nin kendisidir.¹⁸

Tâhâ Câbir Alvânî, "*fıkhü'l-evleviyyât*" yerine "*ilmü'l-evleviyyât*" tabirini tercih etmekte ve evleviyyât bilgisinin bir strateji bilimi olduğunu ifade ederek sadece fıkhî özgü bir düşünce sistemi olduğunu iddia etmenin yanlışlıkları üzerinde durmaktadır. Ayrıca Alvânî, "evleviyyât ilmi"nin ferdî düzeyde tatbiki söz konusu olduğu gibi ailevi ve toplumsal düzeyde de ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Diğer taraftan sosyo-ekonomik alanda gelişmiş devletlerin geri kalmış devletler

¹⁴ Vekîlî, a.e., s.13-14.

¹⁵ Karadâvî, a.e., s.9. Karadâvî, bir kısım ahkâmın, delalet ve hidayete müteallik konularda diğer bir kısma göre üstünlük ve evleviyyet sahibi olduğuna işaret etmek için "*Nur üstüne nur*" (Nûr 24/35) ayetini, bu tarifi sonuna ilave etmiştir.

¹⁶ Vekîlî, a.e., s.16.

¹⁷ Vekîlî, a.e., s.15.

¹⁸ Karadâvî, a.e., s.5. Karadâvî bu isimden önce « *Fıkhü merâtibî'l-a'mâl* » tabirini bazı kitaplarında aynı manada kullandığını ifade etmektedir.

üzerinde oluşturdıkları tahakkümde en büyük sebebin, iktisadi açıdan hangi sektöre (sanayi, ticaret, ziraat vs.) öncelik verileceği konusunda yapılan tespit hatalarında yattığını ve az gelişmiş İslam ülkelerinin ekonomik çöküşünün bu tespit hatalarının asrımızdaki ağır yansımalarından ibaret olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹

İlmu'l-evleviyyât ya da *fıkhu'l-evleviyyât*'ı, ilmu'l-evâil ile karıştırmamak gerekir. "Evvel" kelimesinin çoğulu olan "evâil (ilkler)" kelimesi, ilm-i evâil terkibine girdiğinde; "ilk olayların ve ilk buluşların ya da önemli işlerin başlangıcının bilgisi, insanlık tarihi boyunca ilk yapılanları tespitte çalışan bilim dalı" anlamına gelmektedir.²⁰ Kâtip Çelebi bu bilim dalını edebiyat ve tarihin kollarından biri sayarak "ülke ve devletlerde meydana gelen olayların başlangıcının kendisiyle öğrenildiği ilimdir" şeklinde tarif etmektedir.²¹ Meselâ İslam Tarihi söz konusu olduğunda, evâil, ilk raşid halifelerin Mekke'ye tayin ettiği ilk valiler, ilk siyer kitabının kime ait olduğu, Hz. Peygambere inen ilk ayetlerin hangileri olduğu, ilk gazvenin nereye yapıldığı ve ilk Cuma namazının nerede ve ne zaman kılındığı gibi konuları içerir.²²

B. "Fıkhu'l-Evleviyyât" Teriminin Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Etkenler

1. İslami İlimlerde ve Şer'î amellerin Mertebelerinde Tarihi Süreç İçerisinde Meydana Gelen Anlayış Problemleri

Kur'an-ı Kerim'i anlama ve yorumlama çabası olarak hadis ilmiyle beraber gelişen tefsir çalışmaları, sonraki asırlarda daha çok Kur'an'ın literal ve edebi yönü üzerinde odaklanmıştır. Bazı tefsirlerde Kelâmullah'tan, hidayet ve rahmet veçhesinden çok sarf-nahv, belağat, tarihi kıssalar gibi ikincil konulardan istifade yönüne ağırlık verilmiştir. Özellikle taklid devrinin başlamasıyla süregelen asırlar içinde tefsir alanında orijinal eserler nadiren telif edilmiş, artık yoğunluk tali kaynaklar üzerinde şerh ve haşiye şeklinde tezahür eden çalışmalara verilmiştir. Örneğin sadece Kadı Beydâvî tefsiri üzerine yapılan şerh, haşiye ve ta'lik çalışmalarının sayısı 250'yi aşmaktadır.²³

Diğer taraftan insanların masal türünden şeyleri dinlemeye meyyal olmaları ve abartılmış şeylere düşkünlüğü sebebiyle şimdiye kadar yazılmış birçok tefsir

¹⁹ Tâhâ Câbir Alvânî, Muhammed Vekîl'nin Fıkhu'l-evleviyyât mukaddimesi, s. ۵ - ۳.

²⁰ Alparslan Açıkgenç, "Evâil", DİA, XI/513 ; Abdurrahman Acar, "Evâil Edebiyatı Üzerine", Akademik Araştırmalar Dergisi, 12. sy.(2002), s.2. Evâil kelimesi, İslam felsefesinde istilâhî bir anlam kazanarak Fârâbî ve Kindî tarafından "deney öncesi (a priori, aksiyom, öncel) bilgi" anlamında da kullanılmıştır.

²¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, s.1/199.

²² Acar, s.2. Evâil hakkında yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Bu alanda yazılmış ilk kitaplar; İbnü'l-Kelbî'nin (v.214/819) *Kitâbu'l-evâil*'i, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Medâinî'nin (v.225/840) *Kitâbu'l-evâil*'i; İbn Ebi Âsım en-Nebil'in (v.287/900) *el-Müsne'd mine'l-evâil*'i; Ebu A'rûbe el-Harrânî'nin (v.318/930) *Kitâbu'l-evâil*'i ; Taberânî'nin (v.360/971) *Kitâbu'l-evâil*'i , Ebu Hilâl el-Askerî'nin (v.395/1005) *el-Evâil*'i, Ebu Ya'kûb İshâk b. Süleyman el-İsrâîlî'nin (v.320/932) *Kitâbu'l-evâil ve'l-ekâvîl*'idir. Acar, a.e., s.6-8.

²³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II/267.

kitabı İsrâiliyyât haberlerle dolmuştur.²⁴ Hâlbuki Kur'an özellikle peygamber kısımları ve tarihi vakialarda tafsilata girmemiş, olayın nerede ve ne zaman vuku bulduğu gibi muhataba hidayet açısından çok fazla yararı olmayan malumatla fazlaca meşgul olmamıştır.²⁵

Öte yandan Kur'an'ın esrareniz bir havaya büründürülerek anlaşılmasının beşer üstü bir çaba haline getirilmesi, Kur'an'ı anlamak ve hayata tatbik etmek için değil, ölümlere sevap göndermek, fal bakmak vs. için düzenlenen seremoniler halinde okunması²⁶ Kur'an'ı teşri kaynağı olma yönüyle arka plana itmiş ve edille-i şer'iyye sıralamasını bozarak önceliği başka tali kaynaklara bırakmıştır.

Hukuk alanında ise İslam dünyasında meydana gelen çözülüşün en büyük sebebi şüphesiz 7./13. yüzyılda İslam dünyasını temelinden sarsan Moğol istilasıdır.²⁷ Bu hadise insanlık tarihinde o zamana kadar eşi görülmemiş bir olaydı. Moğollar hızla Çin'den Macaristan ve doğu Prusya'ya kadar Asya ve Avrupa kıtalarının dört bir yanına yayılmışlar ve çok büyük bir imparatorluk kurmuşlardı. İstisaları İslam dünyası ve insanlık için tarihin kaydettiği en büyük ızdırap oldu. Moğolların acımasız saldırı ve zulümlerini anlatan tarihi vesikalar nakledilmiştir ve bütün tarihçiler, Moğolların gittikleri her yerde insanları kılıçtan geçirdiklerini, şehir ve kasabaları yağmaladıklarını, zengin arazileri çöle çevirdiklerini ve arkalarında yakılmış yıkılmış şehirler bıraktıklarını kabul ederler. Milyonlarca insanın öldürüldüğü, sadece Herat'ta yüz binli rakamlarla ifade edilecek kadar çok sayıda insanın kılıçtan geçirilmek suretiyle katledildiği tarih kitaplarında bildirilmektedir. Moğol istilası ilim ve kültür hayatı için de acı bir kayıp olmuştur. Binlerce âlim, şair ve yazarın pervasızca katledilmesi, kütüphanelerin ve medreselerin yok edilmesi, belirgin bir canlılıkla asırlardır gelişme gösteren İslam medeniyeti üzerine telafisi mümkün olmayan felaketler getirdi. Devrin en ileri medeniyet merkezi ve dünyayı aydınlatan bilgi ışınlarının kaynağı Bağdat'ın imhası da ilmin tükenmesiyle aynı şey demektir. Yüzlerce yıldır birikmiş ilim, felsefe, sanat hazineleri ve büyük kütüphaneler Bağdat'la beraber yok oldu. *İlim adamlarının katledilmesi, kitapların kül haline getirilerek nehirlere atılması ve İslam toplumunun top yekun telef edilmesiyle orijinal araştırma ve inceleme ruhu da tahrip edildi.*²⁸

²⁴ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s.104.

²⁵ Örneğin Kehf suresinde, Hz. Peygamber'e Ashâb-ı Kehf'in kaç kişi olduğu ya da kaç yıl mağarada kaldıkları gibi teferruata ilişkin sorularla zihnen meşgul olmaması ve meşgul olmanın anlamsızlığı konusunda ikazda bulunmak için "Onlar hakkında onlardan (Ashâb-ı Kehf'in kaç kişi oldukları ve mağarada ne kadar kaldıkları hakkında fikir beyan edenlerden) hiçbirine soru sorma!" emri verilmektedir. Kehf 18/22.

²⁶ Şimşek, a.e., s.49-51.

²⁷ Moğol istilası, İslam Dünyasında iki ayrı dalga halinde patlamıştır. İlki 616/1219'larda Cengiz Han tarafından Harzemşahlara karşı gerçekleştirilen saldırı hareketi idi. İkincisi 654/1256'da Cengiz Han'ın büyük oğlu Hülâgü Han'ın, Abbasi Hanedanlığı, Alamut ve Kuhistan İsmaililerini ortadan kaldırmak için gerçekleştirdiği saldırıdır. Bkz. Abdüşşekur Ahsen, "Bağdat'ın Düşüşü", III/2 vd.

²⁸ Abdüşşekur Ahsen, a.e., III/2-17. Ayrıca bkz. Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta; Ortadoğu*, s.62-63.

Hukuki hayatın ve dolayısıyla hukuk ilminin inkişafında hâkimiyetin ve siyasi istiklalın rolü büyüktür. Siyasi birlikten yoksun olan Müslümanlar Abbasi ve Selçuklu hakimiyetini yıkan Moğolların ilerleyişi karşısında duramadılar ve bütün Orta Asya, İran ve Mezopotamya Moğolların hakimiyeti altına girdi. Moğollar bu devletlerin topraklarında yaşayan halkı Cengiz yasasına göre idare etmiş, şahsi ve dini işlerinde serbest bırakmışlardı. Müslüman halk ise çeşitli fıkıh mezheplerini benimsemiş ve bu mezheplerin imamlarına taassup derecesinde bağlanmışlardır. Bu devreden önceki zamanlarda gördüğümüz ictihad, tercih ve tahrîc salahiyetine malik fıkıh bilginlerinden sonra gelen bu devir fıkıhçılarında taklîd ruhu tam manasıyla kök salmıştır. Müstakil ictihad bir yana, belli bir mezhebe bağlı olan bir Müslümanın diğer Sünnî İslam fıkıh mezheplerinden istifade edebilmesi, çeşitli mezheblere müntesip Müslümanların birbiri ardında namaz kılmalarının cevaziyeti bile tartışılır olmuştur. Mısır Abbasileri ve Memlûklular devrinde Mısır, Suriye ve Yemen gibi bölgelerde ictihâd hareketi yeniden canlanmaya başlamış, ancak bu hareket teşvik yerine sert reaksiyon görmüş, taassup ve siyasi baskıyı yenememiştir.²⁹

İslam bilim tarihinde özellikle 4. asırdan sonra Müslüman bilgin ve fakihlerin fikhin amacıyla ilgisi olmayan, hatta bazen gayr-i ciddi ve gayr-i makul tartışmalara daldıklarını görüyoruz. Öyle ki bu konular üzerinde bir çok tartışmalar yapılmış, aleyhte reddiyeler yazılmış ve asırlarca aynı konular usul ve fûru kitaplarında tekrar tekrar işlenmiştir.³⁰ Bu tür tartışmalarla aşırı meşgûliyet, ilmi aslî amacından ve mihverinden çıkarmış, zaman içinde öncelikleri unutturarak pratik değeri olmayan nazari konularla vaktin zayi edilmesine zemin hazırlamıştır.

Bilinmesi gerekir ki İslam'da bilimsel çalışmalardan gaye, mücerret tartışmadan ya da entellektüel egzersizden öte, pratik/amelî açıdan insan hayatına yansıyan uhrevi ve dünyevi faydalardır. Bilim insan için icra edilen bir faaliyet olduğuna göre bilimsel çalışmalarda "insan yaşamına etki" faktörü aranması gayet tabiidir.³¹ Kur'an-ı Kerim'de bu tür ilimlerle iştigal etmenin gerektiğine işaret eden ayetler bulunmaktadır. Bakara suresi 189. ayette Yüce Allah (c.c.) "*Sana hilalleri soruyorlar. De ki 'onlar (ayın farklı şekilleri) insanlar ve hac mevsimi için vakit belirleyicidir'*" buyurmaktadır. Ayetin sebab-i nüzulüne baktığımızda ashabın Allah Rasûlüne sorduğu şey ayın yirmi dokuz ya da otuz gün zarfında aldığı farklı şekillerin amacı değil, niteliğiydi.³² Yani sahabiler Hz. Peygamberden ayın ip gibi ince

²⁹ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s.256-257.

³⁰ Şâtıbî, "ibâha teklif midir değil midir, ma'dûmun emri, Hz. Peygamber'in bi'setten önce herhangi bir şeriatla ibadet edip etmediği, Arapçada harflerin manaları, müterâdif ve müştakkât" gibi konuların müteahhirun usulcülerin çokça meşgul olmalarına karşın aslında fikhin alanına girmediğini, müctehide de pratik anlamda faydasının olmadığını vurgulamaktadır. Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I/18. Fıkıh Usulüyle ilgili olmadığı halde ona dahil edilen konuların listesi için bkz. Abdüsselâm Bilâcî, *Tatavvuru İlmi Usûl'l-fikh ve Teceddüdühû*, s.219-220.

³¹ Bkz. Şâtıbî, a.e., I/20.

³² Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I/189.

bir halden dolunaya, sonra tekrar eski haline nasıl sürekli olarak dönüşüp değiştiğinin mahiyet ve keyfiyetini sormuşlardı. Fakat verilen cevap onları, asıl kendilerini ilgilendiren ve pratik faydası bulunan tarafa yöneltmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber de faydasız ilimden müminleri sakındırmış³³, dualarında bu tür ilimden Allah'a sığınmış³⁴ ve kendisine faydası olan ilmi istemiştir.³⁵

Tasavvuf da birçok kurum gibi zamanla taklitçiler ve çıkarıcılar için verimli bir toprak oldu. Söz konusu kişilerin çürütücü etkisi hem tasavvuf yoluna bağlanmak isteyenler, hem de onu dürüst bir şekilde anlamak isteyenlere büyük bir karışıklık sebebi olarak görülmüştür. Ayrıca bazı sûfiler tasavvufun saflığını istismar ederek dini kisve altında, sıradan insanlar ve hallerden farklılık gösterdiği için toplumların normlarına (bu normlar ahkam-ı şer'iyyeyi de içermektedir) aykırı düşmüşler ve bu durum kolektif olarak kabul görmüş normların meşruluğu hakkında zihinlerde şüphelerin oluşmasına neden olmuştur.³⁶

Tarih içinde ortaya çıkan bazı sûfî çevreler de, kendi tutumlarını meşru göstermek için zaman içinde birtakım sözler ortaya atıp, uydurma ve hayal ürünü olan bu sözleri Hz. Peygamber'e nispet etmişlerdir.³⁷ Bu sözler Hz. Peygamber'in sade hayatını abartarak onu aşırı bir zühd ve dünyayı inkâr havasına bü-ründürmüştür.³⁸ Marifet (gnosis) nazariyesinden hareket eden bazı sûfiler ise yanılmaktan kesin olarak uzak ve mahiyeti itibarıyla de zihni bilgidenden tam anlamıyla farklı olan ve ıslaha gerek duymayan bir bilme tarzına sahip olduklarını öne sürmekteydiler. Ulema bu iddiaya karşı çıkmıştır; çünkü sûfilerin bahse konu olan görüşü yüzyıllardır büyük bir çabayla geliştirilen bazı nazariyeleri tehlikeye sokmakla kalmıyor, aynı zamanda ve daha önemli olarak marifetin yanılmaz olduğunu kabul ettiğinden herhangi bir gözden geçirmeyi ve kontrolü lüzumsuz görüyordu.³⁹

Öncelik hakkına sahip konuların geri plana itilerek tali konularla vakit zayi edilmesi hususu pratik hayatta da kendisini hissettirmektedir.⁴⁰ Namaz ve diğer ibadetlerdeki nevâfil ya da günlük yaşamdaki zevâid kabilinden sünnetlere⁴¹, dinin temeli olan itikad ve farzlar kadar önem vermek ve bu yolda fikri ve fiili gay-

³³ Sahâbiden bir zât "Yâ Rasûlallah! Kıyamet ne zamandır?" diye sorunca "Veyl sana, onun için ne hazırladın?" diye sorar. Sahâbî cevaben "Allah ve Rasulünün sevgisini" deyince Rasûlullah da ona "Öyleyse sevdiğinle beraberisin" müjdesini verir. Buhârî, *Edeb*, 95 ; Müsned, III/165, 178.

³⁴ Ebu Dâvûd, *Vitr*, 32 ; Tirmizî, *Da'avât*, 68 ; Nesâî, *İsti'âze*, 13,18 ; İbn Mâce, *Mukaddime*, 23 ; Müsned, II/168,198.

³⁵ İbn Mâce, *İkâme*, 32 ; Müsned, VI/294, 305, 318.

³⁶ Muhammed Hamiduddin, "İlk Süfîler : Doktrin", I/349-350.

³⁷ Tasavvuf literatüründe zikredilen hadislerin bir çoğunun mevzû ya da zayıf olduğu bilinmektedir. Bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.412.

³⁸ Fazlurrahman, *İslam*, s.186.

³⁹ Fazlurrahman, a.e., s.197.

⁴⁰ Konuya ilişkin olarak bkz. Vekîlî, a.e., 24-31.

⁴¹ Meselâ; elbise boyunun uzunluğu, teşehhüde başparmak işareti , hutbe esnasında iki rekat nafîle namaz kılınmasının ya da namaza besmeleyle başlamanın hükmü gibi konular.

ret sarf etmek, daha önemli olan ve İslam'ın insanlığa gönderilmesinde esas amacı teşkil eden inanç ve farzlara ilişkin konuları geri plana itmektedir. Diğer taraftan, halk arasında özellikle vaizler tarafından yaygın bir şekilde kullanılan fakat sahih olmayan terğîb ve terhîb hadisleri, ahkam-ı şer'iyyenin simetriğinde evleviyyeti bozucu etkiler yapmaktadır. Örneğin "Bir gece iki rekât namaz kılmak haccı tavaf etmek gibidir", "Kim gıybet ederse zina yapmış gibi günah kazanır" türünden ifadelerin sened bakımından kritiği⁴² ve nasıl anlaşılması gerektiğine dair tahliller yapılmadan, olduğu gibi zâhir anlamıyla kabullenilmesi, kendisinden daha önemli olan bir hükmü daha aşağı bir mertebeye indirebilmekte yahut olduğundan daha önemli gösterebilmektedir.

2. Din Hizmetleri İcra Edilirken Merhale ve Önceliklere Riayet Prensibine İhtiyaç Duyulması

Toplumların dini gelişim sürecinden olumlu sonuçlar alabilmek, ancak "tedrîcî değişim/evrimci" bir metotla yapılacak stratejik bir çalışmayla mümkündür. İnsanların kişilik ve karakterlerine yerleşmiş huyları birden değiştirmek eşyanın doğasını değiştirmek gibidir, ki böyle bir girişimin sonuçları başarısızlığa mahkûmdur. Kur'an'ın inişindeki tadrîc yöntemi ve nesih süreci göz önüne alındığında Allah Rasülü'nün aşamalı değişim planını uyguladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in tebliğde gayeye ulaşmak için takip ettiği merhaleleri dört ana madde halinde sıralayabiliriz :

1. Davete hazırlık (ilmi, ruhi, bedeni ve maddi hazırlık),
2. Kadrolaşma (aileden başlayarak davet halkasını genişletmekle beraber öncü bir çekirdek kadro yetiştirmeye çalışmak),
3. Kitleleşme (alenî davet, İslam'ın topluma mal edilmesi ve kamusal alanda etkin hale getirilmesi),
4. Sosyal yapılanma.⁴³

Toplumların ahlaki ve dini açıdan ıslahı problemi, nesih kavramının içerik ve sürecinin kontrollü olarak "pedagojik" anlamda tatbik edilmesi ve yukarıda sıralanan tarzda nebevî bir eğitim sürecinden geçmesiyle aşılabilir.

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de, iyiliği emir ve kötülükten sakındırmakla yükümlü kıldığı en hayırlı ümmetin⁴⁴ tabilerine bu vazifeyi hikmet ile ifa etmeleri

⁴² Mevzû hadislerin ortaya çıkış sebeplerini açıklarken yapılan gruplandırmalarda terhîb ve terğîb (sakındırma ve teşvik etme) amaçlı rivayet edilen hadislerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bir kısım insanların halkı kötü ahlaktan sakındırmak ve faziletli amellere teşvik etmek amacıyla bazı hadisleri uydurdukları hadis usulünde bilinen bir gerçektir. Özellikle Kur'an'daki surelerin ve hicri ayların fazileti, kandil gecelerinde kılınan namazların sevabı gibi konular mevzu hadislerin bolca bulunduğu konulardır. Mustafa Saîd Hin ve Bedî' Seyyid Lahhâm, *el-İdâh fî ulûmi'l-hadis ve'l-istilâh*, s.201-202. Amellerin faziletiyle ilgili mevzu hadisler için bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîhi ve'd-daîf*, s.19 vd.

⁴³ Ahmet Önkâl, *Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu*, s.111. Bu merhaleleri değişik bakış açılarına göre farklı şekillerde kategorize etmek mümkündür. Bkz. M.Saîd Ramazân el-Bûtî, *Fıkhussiyre (Peygamberimizin Uygulamasıyla İslam)*, s.97.

gerektiğini belirtmiştir.⁴⁵ Bu noktada amaca ulaşmak için izlenecek yöntemde planlanan öncelikler/merhalelerden bir veya birkaçını atlayarak ileri bir merhaleye sıçramanın olumsuz neticeler doğuracağı aşıkardır. Ruhi ve ilmi hazırlık olmaksızın sosyal yapılanmaya çalışmak gibi.. Özellikle dini faaliyetlerin esasını teşkil eden din eğitimcilerinin ve kültürel oluşumların omurgası niteliğindeki nc kuşakların bilgi, ahlak ve entelektüel birikimden yoksun olarak sosyal çalışmalarda eritilmesi, beraberinde Müslüman ülkelerin dini gelişimi açısından telafisi zor eksiklikleri getirebilmektedir.

II.“FIKHU’L-EVLEVİYYAT”IN KAYNAKLARI BAĞLAMINDA KUR’AN VE SÜNNET VERİLERİ

Yusuf el-Karadâvî konuyla ilgili eserinde Kur’an’daki bazı evleviyyet prensiplerine değinirken Kur’an’ın “*kusursuz bir evleviyyet ölçüsü*” olduğunu ifade eder.⁴⁶ Dinin temeli ve aslı kaynağı olması nedeniyle insanları inanç ve ibadet konularında önceliklere en doğru bir şekilde tevcih eden Kur’an’ın kendisidir. Allah Teâlâ, Kur’an’ı “*Bu Kur’an en doğruya hidayet etmektedir.*”⁴⁷, “*Rşde hidayet etmektedir.*”⁴⁸, “*Karanlıktan aydınlığa çıkaran bir nurdur.*”⁴⁹, “*Bir aydınlıktır.*”⁵⁰, “*Her şeyin açıklayıcısı, Müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve bir müjdedir.*”⁵¹ şeklinde nitelemekte ve itikad, dini yaşantı ve davet prensipleri açısından uyulması gereken yegne rehber olduğunu vurgulamaktadır.

Kur’an hatası olmayan bir evleviyyet ölçüsü olması sebebiyle hangi konulara atıflarda bulunuyor, teşviklerini yoğunlaştırıyorsa, Kur’an’ı örnek olarak öncelik sırasını o konulara vermek gerekmektedir. Allah’a ve peygamberlerine gönderdiği mesaj ve ahiret gününe iman gibi itikad esasları ile, namaz, zekat, tesbih, tahmid ve istiğfar gibi bedeni ve kalbi ibadetler, doğruluk, iffet, cömertlik ve tevazu gibi ahlaki sıfatlar Kur’an-ı Kerim’in öncelik verdiği konulardır.

Bu noktada Ku’rn’daki Evleviyyet İlkesinin Nesh ve Tedrc İle İlişkisi de, üzerinde durulması gereken bir husustur. Bilindiği zere Kur’an diğer semavi kitapların aksine⁵² toptan ve birden bire değil,⁵³ ayrı pasajlar (mneccem) halinde inzal olmuştur. Kur’an’ın bu şekilde indirilmesinde, Hz. Peygamber’i ve diğer müminleri, gördükleri ezalara karşı psikolojik olarak takviye etmek, İslam toplu-

→

⁴⁴ li İmrân 3/110.

⁴⁵ Nahl 16/125.

⁴⁶ Karadâvî, a.e., s.100.

⁴⁷ İsrâ 17/9.

⁴⁸ Cin 72/2.

⁴⁹ Mâide 5/16 ; A’râf 7/157 ; İbrâhîm 14/1 ; Hadd 57/9, Teğbun 64/8.

⁵⁰ Mâide 5/15.

⁵¹ Nahl 16/89.

⁵² Zürkânî, Kur’an’dan önceki semavi kitapların toplu indiği konusunda İslam limlerinin neredeyse icmya varan görüş birliğinin olduğunu söyler. Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 1/39.

⁵³ Bu husus Kur’an-ı Kerim’de açıkça ifade edilen bir konudur. Bkz. Furkn 25/32,33, İsrâ 17/106, Fussilet 41/1-3.

munu itikadi, ahlaki ve teşriî yönden aşamalı olarak inşa etmek, Müslümanların başlarına gelen sorunlara, bu sorunların meydana geldiği anda çözüm çareleri üretmek gibi hikmetler zikredilmiştir.⁵⁴ Ayetlerin ve hükümlerin inzalinde tadrîc; "Sürece" ve "Önem sırasına" riayet etmekten kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle hükümler bir bütün halinde değil, belli bir zaman süreci içinde ve yeni gelişmelere paralel olarak vazedilmiştir.⁵⁵ Asli hükümler ve külli kaideler ilk indirilen (emredilen ya da nehyedilen) hükümler iken bunların tamamlayıcısı olan tali hükümler daha sonra indirilmiştir.⁵⁶ İlk emredilen esaslar Allah'a, Rasulüne ve ahiret gününe ilişkin iman rükünleri idi. Daha sonra bunları namaz, infak ve güzel huyları kapsayan emirler ile küfrün her çeşidine tabi söz ve fiillerin nehyedilmesi izledi.⁵⁷ Mekke döneminde teşri kılınan şeyler arasında fer'î konular çok nadirdir. Buna karşın Medine döneminde bu temel esaslar içkinin yasaklanması, hadler, ferâiz (miras hükümleri) gibi ahkâmın tesisi, zekât ve hac gibi emirler, akitlere vefa gibi buyruklarla tamamlandı. Fakat bütün bunlar tedrice tabi olarak inzal oldu.⁵⁸

Ayrıca tadrîc Hz. Rasulullah'ın siretinde nebevî bir davet metodu olarak uygulanmıştır. Hz. Peygamber tedric yöntemini, idari görevle ya da tebliğ amaçlı gönderdiği şahıslara tembihleyerek, gittikleri kavimlerde bu kuralı tatbik etmelerini onlardan ısrarla istemiştir. Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken : "*Sen ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun. Onları ilk çağırdığın şey Allah'a ibadet olsun, bunu iyice belledikten sonra onlara Allah'ın kendilerine günde beş vakit namazı farz kıldığını haber ver. Namazı da kılarlarsa onlara, fakirlere dağıtılmak üzere mallarından belli miktar alınacak olan zekât emrini bildir. İtaat ederlerse verdikleri zekâtı al fakat mallarının iyisini seçmekten sakın.*" demiştir.⁵⁹

Nesh ve tadrîc konuları bize, hem evleviyet tatbikinin zorunlu bir yöntem olduğuna, hem de önem sırasına bağlı olarak tespit edilecek evleviyet maddelelerine dair bazı ipuçları vermektedir.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VIII/457; Suyûtî, *el-İtkân*, I/134-135; Zürkânî, a.e., I/39-46; Sâbûnî, *et-Tibyân fi ulûmi'l-Kur'ân*, s.49.

⁵⁵ Karaman, a.e., s.57; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s.140.

⁵⁶ Şâtıbî, a.e., III/103, 378, 416; Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal*, s.94.

⁵⁷ Hz. Âişe, Kur'an'da ilk inen ayet ve surelerin, cennet-cehennem bahisleri gibi iman rükünlerinin bulunduğu mufassal sureler olduğunu ve eğer ilk inen ayetler içki içmenin ya da zina yapmanın haramlığıyla ilgili olsaydı cahiliye Araplarının kesinlikle içkiyi ve zinayı bırakmayacaklarını, dolayısıyla da Müslüman olmayacaklarını söylemektedir. Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 6.

⁵⁸ Bkz. Zübyânî, *Târihü'l-fikhi'l-İslâmî*, s.35.

⁵⁹ Buhârî, *Zekât*, 41.

Evlâ Olanı (Önceliği Olanı) Prensipte Edinmeye İşaret Eden Bazı Ayet ve Hadisler

a) “Biz ona levhalarda her şeyden bir öğüt ve her şeyin yeterli bir açıklamasını yazdık. Şimdi bunlara sıkıca sarıl ve kavmine de bunların **en güzeline** sarılmalarını emret. Size fasıkların yurdunu pek yakında göstereceğim.”⁶⁰

b) “Kullarıma sözün **en güzel olanını** söylemelerini emret. Zira şeytan aralarını açıp bozmaktadır. Şüphesiz şeytan insanın açıkça bir düşmanıdır.”⁶¹

c) “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla **en güzel biçimde** mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin yolundan sapanı da hidayete ereni de en iyi bilendir.”⁶²

d) “Tağuta kulluk etmekten kaçınan ve Allah’a içten yönelenler ise; onlar için bir müjde vardır, öyleyse kullarıma müjde ver!”, “Ki onlar sözü işitir ve **en güzeline** uyarlar. İşte onlar Allah’ın kendilerini hidayete erdirdiği kimselerdir ve onlar temiz akıl sahipleridir.”⁶³

e) “O (Allah), davranış bakımından hanginizin **daha güzel** olacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O çok yüce ve çok bağışlayandır.”⁶⁴

f) “Sonra kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras kıldık. Artık onlardan kimi nefesine zulmeder, kimi orta bir yol tutmuştur, kimisi de **hayırlarda yarışıp öne geçer**. İşte bu büyük fazlın kendisidir.”⁶⁵

g) “Müminlerden özür olmaksızın oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler eşit değildir. Allah mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlara göre derece olarak **daha üstün** kılmıştır. Tümüne en güzeli (cenneti) vadetmiştir; ancak Allah, cihad edenleri oturanlara göre büyük bir ecirle üstün kılmıştır.”, “(Onlara) kendisinden dereceler, bağışlanma ve rahmet (vermiştir). Allah bağışlayan ve esirgeyendir.”⁶⁶

Konuyla ilgili hadislere gelince, ashab-ı kiram amellerde üstünlük dereceleri bakımından farklar bulunduğunun bilincinde olarak Hz. Rasulullah’a buna dair sorular sormuşlar ve daima Allah katında en üstün (efdal, evlâ) olan ameli araştırıp buna tabi olmaya çalışmışlardır. Konumuzla alakalı olan hadislerde amellerin merteye ve üstünlük vasıfları farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Hz. Peygamber’e bazen “amellerin *en üstünü (efdal)*”⁶⁷ bazen “Allah’a *en sevgilisi (ehabb)*”⁶⁸ veya “en

⁶⁰ A’râf 7/145.

⁶¹ İsrâ 17/53.

⁶² Nahl 16/125.

⁶³ Zümer 39/17,18.

⁶⁴ Mülk 67/2.

⁶⁵ Fâtır 35/32.

⁶⁶ Nisâ 4/95,96.

⁶⁷ Buhârî, *Hacc*, 4; *İmân*, 5,6; Müslim, *İmân*, 135,136,140; Tirmizî, *Mevâkîf*, 13; İbn Mâce, *Menâsik*, 16; *Et’ime*, 1; Nesâî, *Menâsik*, 4; *İmân*, 11,12; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 131; Müsned, II/264,287,348.

⁶⁸ Buhârî, *Edeb*, 1; *Rikâk*, 18; *Libâs*, 43; Müslim, *İmân*, 139; Nesâî, *Kible*, 13; Müsned, V/146.

*yakını (akrab)*⁶⁹ ya da "*en hayırlısı (hayr)*"⁷⁰ hangisidir?" diye sorulmuş, O da farklı şekillerde cevap vermek suretiyle amellerdeki üstünlük derecelerini ashabına açıklamıştır.

Bu hadislerden bazıları şöyledir:

a) Hz. Peygamber'e "*Hangi amel daha üstündür?*" diye soruldu. Cevaben "*Allah'a ve Rasûlüne iman*" dedi, "*Sonra ?*" denildi "*Allah yolunda cihad*" cevabını verdi. "*Ondan sonra ?*" denildi. "*Hacc-ı mebrûr*"⁷¹ diye cevap verdi.⁷²

b) Rasûlullah'a "*Cihadın en faziletli amel olduğunu görüyoruz, Cihad etmeyelim mi ?*" diye soruldu, cevaben "*Lakin en faziletli cihad da hacc-ı mebrûrdur*" dedi.⁷³

c) Hz. Peygamber'e "*Allah'a (c.c.) hangi amel daha sevgilidir ?*" diye soruldu. "*Vaktinde kılınan namaz*" buyurdu. "*Sonra ?*" denildi "*Birru'l-vâlideyn (ana-babaya iyi davranma)*" dedi. Üçüncü sefer aynı soru sorulunca "*Allah yolunda cihad*" dedi.⁷⁴

d) Yine başka bir hadiste Rasûlullah, Allah'a en sevgili olan amelin "*az da olsa sürekli olan*" ibadet olduğunu belirtmiştir.⁷⁵

e) Rasûlullah'a "*Hangi İslam daha hayırlı?*" diye soruldu. O da "*Yemek yedirmen, tanıdığına-tanımadığına selam vermendir*" dedi.⁷⁶

f) Rasûlullah'a yine "*Hangi İslam daha üstündür?*" diye soruldu. "*Müslümanların bir kişinin elinden ve dilinden emin olmasıdır.*" diye cevap verdi.⁷⁷

g) Birisi Rasûlullah'a, "*Allah'a en sevgili olan ve kendisiyle cennete girebileceği*" bir ameli sordu. Rasûlullah Efendimiz de "*Allah'a çok secde etmesi*" gerektiğini söyledi.⁷⁸

h) Nebî (s.a.s.) Abdullah b. Amr'a "*Bir gün oruç tut öteki gün ye !*" tavsiyesinde bulunarak bu şekilde tutulan gün aşırı orucun Hz. Davud'un orucu olduğunu ve en faziletli oruç olduğunu belirtmiştir.⁷⁹

ı) Başka bir hadiste "*Sizin en hayırlılarınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerdir*" buyrulmuştur.⁸⁰

⁶⁹ Müslim, *İmân*, 138.

⁷⁰ Buhârî, *İmân*, 6; Müsned, II/169.

⁷¹ Hiçbir günahın karışmadığı hac demektir. Kabul olan hac anlamına geldiği de söylenmiştir. Nevevî, *Şerhu sahih'i-Müslim*, II/260 ; Veştâni, *İkmâlü ikmâli'l-muallim*, I/310.

⁷² Buhârî, *Hacc*, 4 ; Müslim, *İmân*, 135; Nesâî, *Hacc*, 4; Müsned, II/258.

⁷³ Buhârî, *Hacc*, 4. Bu hadiste Hz. Peygamber cihadın en faziletli amel olduğunu ifade etmekle beraber haccın da en faziletli cihad türü olduğunu ardından beyan etmiştir.

⁷⁴ Buhârî, *Edeb*, 1; Müslim, *İmân*, 139,140.

⁷⁵ Buhârî, *İmân*, 32; *Rikâk*, 18.

⁷⁶ Buhârî, *İmân*, 6; Müslim, *İmân*, 63.

⁷⁷ Buhârî, *İmân*, 5.

⁷⁸ Müslim, *Salât*, 225.

⁷⁹ Buhârî, *Savm*, 56; *Enbiyâ*, 37; Müslim, *Sıyâm* 181,185; Ebu Dâvûd, *Savm*, 53.

⁸⁰ Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'an*, 21; Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'an*, 15; İbn Mâce, *Mukaddime*, 16.

Cörüldüğü üzere Hz. Peygamber hangi amelin daha üstün olduğuna dair sorulan ve aynı mefhumu taşıyan sorulara farklı cevaplar vermiştir. Hadislerde aynı sorulara bu şekilde farklı cevaplar verilmesi alimlerin dikkatini çekmiş ve bu problemi halletmeye yönelik farklı yorumlar getirmişlerdir. Hadislerin sıhhatinde sened ya da metin açısından herhangi bir şüphe olmadığına göre aynı soruya verilen farklı cevaplar arasında görülen bu mana çelişkisini (ihtilâfu'l-ehâdis, teârazu'l-ehâdis) cem' yoluyla gidermek gerekmektedir. Bu çelişkinin giderilmesinde izlenen yorumlar özetle ; *“sorunun tevcih edildiği esnada içinde bulunulan durum/şartlar ve cevaba muhatap olan kişinin özellikleri”*yle bağlantılı olarak yapılmaktadır. Yani bir şey *“en hayırlıdır”* ya da *“en üstündür”* derken kastedilen, o şeyin her hal ve durumda en hayırlı ve en üstün olduğu değildir. Efdaliyyet ve evleviyyet, durumdan duruma ya da kişiden kişiye göre değişiklik arz edebilir. Örneğin hadislerde kimi zaman cihadın kimi zaman da haccın daha üstün amel olarak zikredilmesi zaman ve ihtiyaçla ilgilidir. Zira cihadın daha üstün bir amel olarak zikredildiği zaman dilimi, cihada ihtiyaç duyulan İslam'ın ilk yıllarına tekabül etmekteydi, haccın üstün amel olarak zikredildiği dönem ise daha sonraki dönemlerdi. Nitekim her toplum ve şahıs için o an ihtiyaç duyulan şey ne ise o şeyin değerinin o toplum ya da o şahıs nezdinde daha yüksek olacağı herkesçe kabul edilen bir kuraldır. Ayrıca Allah Rasûlü *“Hangi amel daha üstündür?”* diye soran kişinin içinde bulunduğu şartları göz önüne alarak cevap vermiş de olabilir. Örneğin bu soruyu soran sahâbiye verdiği yanıtta, anne-babası yardıma muhtaç olan birisi ise bu durumda *“ana-babaya itaat”*, savaşta acil yardımına ihtiyaç duyulan birisi ise *“cihad”* en faziletli amel olmuştur.⁸¹

İbadetlerin karakter olarak birbirine efdaliyyet/evleviyyetine ilişkin genel bir çıkarım olarak; *“cihad hacdan, sadaka oruçtan, Kur'ân okumak Allah'ı zikirten, zikir duadan, namaz Kur'ân okumaktan daha faziletlidir”* denilebilir.⁸² Genel kural bu olmakla birlikte, ibadetler arasındaki bu üstünlük kişinin içinde bulunduğu zaman ya da mekâna bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin namazın nehyedildiği vakitlerde (kerahet vakitleri) Kur'ân okumak ve zikretmek namazdan, yine namazın nehyedildiği kabir ve banyo gibi mekanlarda zikretmek ve dua etmek namazdan, cenabet halinde olan kişinin zikretmesi Kur'ân okumasından, evde misafirin bulunduğu anda misafire ikramda bulunmak ya da yardıma muhtaç birine yardım etmek zikirten ve Kur'ân okumaktan daha faziletlidir.⁸³ Ayrıca edası için muayyen (Şâri' tarafından belirlenmiş) vakti bulunan ibadetler, örneğin

⁸¹ Nevevî, a.e., II/265-266; Veştânî, a.e., I/314; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/225. Efdalü'l-a'mâl (amellerin en faziletlisi) terkinde "min" harf-i cerrinin mahzuf olduğunu ifade etmek suretiyle bu probleme cevap verme yoluna gidenler de olmuştur. Mesela falan kişi en zahid insandır ibaresinden en zahid insanlardan biridir anlamı kastedilmektedir. Şevkânî, a.y.

⁸² İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, XXII/309, XXIII/56-60; Vekîlî, a.e., s.60.

⁸³ İbn Teymiye, a.e., XXIII/58-60; Vekîlî, a.e., s.61.

seher vaktinde Allah'a istiğfar etmek⁸⁴ ve ezan okunurken müezzinin söylediğini tekrar etmek (hikâyetü'l-müezzin ya da terdîdü'l-müezzin) Kur'ân okumaktan daha faziletlidir.⁸⁵

Diğer taraftan her amelin **kendi içinde** de zaman, mekân ve âmile (ameli işleyene) bağlı olarak fazileti artıp azalabilmektedir.⁸⁶ Mesela namaz ve orucun sevabı, Mescid-i Haram'da sair yerlerde kılınan namaz ve tutulan oruca göre kat kat fazladır.⁸⁷ Kişi açısından da, örneğin sahâbilerin tasadduk sevabının diğer insanların sevabından çok daha fazla olduğu bizzat Nebî (s.a.s.) tarafından ifade buyrulmuştur.⁸⁸

III. NASLARDAN KAYNAĞINI ALAN EVLEVİYYET İLKELERİNE ÖRNEKLER*

A. Usûl Furûa, İman Amele Göre Öncelik Hakkına Sahiptir

Hz. Rasûlullâh Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona şöyle dedi: *"Sen ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun. Onları ilk çağırdığın şey Allah'a ibadet olsun, bunu iyice kavramalarının ardından onlara Allah'ın kendilerine günde beş vakit namazı farz kıldığını haber ver. Namazı da kılarlarsa, Allah'ın onlara zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılmak üzere belli miktar zekâtı farz kıldığını bildir. İtaat ederlerse verdikleri zekâtı al, fakat mallarının iyisini seçmekten sakın."*⁸⁹

Bütün semâvî kitaplar ve peygamberlerin öğretilerinde usûl (itikad prensipleri) furû'a (ibadât, muâmelât vs.) öncelenmiştir. Bu önem sırasına binaendir ki Kur'an'da iman amel-i salihden daima önce zikredilmiştir.⁹⁰ Bütün peygamberlerin gönderildiği toplumları ilk davet ettikleri konu da tevhid (Allah'ın birliğine inanmak) ve diğer iman esasları olmuştur.⁹¹

⁸⁴ Ali İmran 3/17; Zâriyât 51/18.

⁸⁵ Nevevî, *el-Ezkâr*, s.68-69.

⁸⁶ İbnu'l-Useymin, *Fetâva's-sıyâm*, s.9-10.

⁸⁷ Buhârî, *Mescidu Mekke*, 1; Müslim, *Hacc*, 505; Tirmizî, *Mevâkît*, 126.

⁸⁸ Buhârî, *Fedâilu ashâbi'n-nebi*, 5; Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 221; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 10.

* Fikhu'l-evleviyât'ın ayrıca gâî yorum/makâsîd yorumundan kaynağını alan ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkelerden bazıları şunlardır: "Maslahatı çok olan maslahatı az olana göre öncelik hakkına sahiptir", "Meşedetini çok olan, kaçınma yönüyle meşedetini az olana göre öncelik hakkına sahiptir", "Meşedetten sakınma eşit olduğu bir durumda, maslahatı elde etmeye öncelenir", "Maslahat meşedet ile çatışırsa baskın olan taraf öncelenir", "Maslahatı genel olan maslahatı özel olana öncelenir", "Maksad hükümler vesile hükümlere öncelenir", "Kendisine bazı meşedetlerin eşlik ettiği zarûrî ve hâcî mübahların elde edilmesi terk edilmesinden evlâdır", "Topluma faydası dokunan ibadetler kişisel ibadetlerden evlâdır", "İhtiyaç sahibi olan ihtiyacı olmayandan önce gelir". Makalenin sınırı aşacağından dolayı bunlara sadece başlıklar halinde burada değinilmiştir.

⁸⁹ Buhârî, *Zekât*, 41; Müslim,

⁹⁰ Bkz. M. Fuâd Abdalbaki, s.107-109.

⁹¹ "Andolsun biz Nuh'u kendi kavmine elçi olarak gönderdik ve dedi ki: 'Ey kavmim Allah'a kulluk edin, Onun dışında sizin başka ilahınız yoktur; hâlâ sakınmayacak mısınız.'" Müminün 23/23. "Andolsun biz her ümmete Allah'a kulluk edin ve tâğütân kaçının diye tebliğ emesi için bir elçi gönderdik." (Nabl 16/36) "De ki: Ben kendisine 'ilahınız yalnızca tek bir ilahdır' diye vahyedilen sizin gibi bir insandan başkası değilim." (Kehf 18/110, Fussilet 41/6) Ayrıca bkz. Hûd 11/26,50,61,84, A'râf 7/65,73.

Kur'an'daki evleviyet sırasında daima birinciliği iman rükünleri almıştır. İman bütün iyiliklerin kaynağıdır ve dünya-ahiretteki bütün hayırların sebebidir; zıddı olan imansızlık da bütün şerlerin ve kötülüklerin menbaıdır.⁹²

Nebi (s.a.s.)'in Mekke döneminde, İslam'ı tebliğ ederken önemle vurguladığı temel konular tevhid ve diğer inanç esaslarıydı. Habeşistan'a hicret eden muhacirlere Habeş Necâşîsinin İslam dini ve Peygamberiyle ilgili olarak sorduğu sorulara karşı Cafer b. Ebî Tâlib'in, yanındaki Müslümanları temsilen verdiği cevaba dikkat edilirse bu rahatlıkla anlaşılabilir : “ *Ey Kral! Bizler cahil bir toplumduk; putlara tapar, murdar et yer, fuhuş yapardık. Akrabayı ve komşuyu gözetmezdik ve kuvvetlilerimiz zayıflarımızı hep ezerdi... Ta ki Allah bize sıdkını, emanetini, nesebini ve iffetini bildiğimiz bir peygamber gönderdi. Bu Peygamber bizi Allah'ın birliğine ve yalnız ona tapmaya çağırdı. Allah'ın dışında tapılan bütün taş ve put türü şeyleri terk etmeyi, doğru konuşmayı, emanete riayeti, akraba ve komşuyu gözetmeyi... emretti.*”⁹³

B. Nitelik Sayıdan Önemlidir

Kur'an birçok ayetiyle iman etmeyen, aklını kullanmayan, bilgisiz, fakat çoğunluğu oluşturan insan topluluklarını yererken, bunun karşısında azınlığı oluşturan, iman eden ve bu iman gereğini yerine getiren toplulukları methetmektedir⁹⁴; “*Onların çoğu akıllarını kullanmazlar*”⁹⁵ “*Lakin insanların çoğu bilmezler*”⁹⁶ “*Lakin insanların çoğu iman etmezler*”⁹⁷ “*Lakin insanların çoğu şükretmezler*”⁹⁸ “*Yeryüzündeki insanların çoğuna uyacak olursan seni Allah'ın yolundan saptırırlar*”⁹⁹ “*İman eden ve salih amel işleyenler hariç.. Onlar da az bir topluluktur*”¹⁰⁰ “*Kullarımdan çokça şükredenler azdır*”¹⁰¹ “*Sizden önceki nesillerden, onlardan kurtardığımızdan pek azı dışında, yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek fazilet sahibi kişiler bulunmalı değil miydi?*”¹⁰²

Peygamberimiz de “*İnsanlar develer gibidir; yüz tanesinin içinden doğru dürüst bir tane iyi binek hayvanı bulamazsın*”¹⁰³ diyerek insanlarda üstünlüğün ve asaletin sayıda olmadığına dikkat çekmiştir. Nitekim Rasûlullah'ın gazvelerine ve Müslümanlarla müşrikler arasında yapılan savaşlara (Bedr, Uhud, Hendek, Mûte vs.)

⁹² İbn Kayyim, *el-Cevâbu'l-kâfi*, s.95-97.

⁹³ İbn Hişâm, *es-Siratü'n-nebeviyye*, I/373-374.

⁹⁴ Karadâvî, a.e., s.43-44.

⁹⁵ Maide 5/103; Ankebût 29/63; Hucurât 49/4.

⁹⁶ A'râf 7/187; Yûsuf 12/21,40,68; Nahl 16/38; Rûm 30/6,30; Sebe 34/14,28; Câfir 40/57; Câsiye 45/26. Ayrıca bkz. En'âm 6/37; A'râf 7/131; Enfâl 8/34; Yûnus 10/55; Nahl 16/75,101; Neml 27/61; Kasas 28/13,57; Lukmân 31/25; Zümer 39/29,49; Duhân 44/39; Tûr 52/47.

⁹⁷ Hud 11/17; Ra'd 13/1; Câfir 40/59. Ayrıca bkz. Şuarâ 26/8,67,103,121,139,158,174,190.

⁹⁸ Bakara 2/243; Yûsuf 12/38; Câfir 40/61. Ayrıca bkz. A'râf 7/17; Yûnus 10/60; Neml 27/73.

⁹⁹ En'âm 6/116.

¹⁰⁰ Sâd 38/24.

¹⁰¹ Sebe 34/13.

¹⁰² Hüd 11/116.

¹⁰³ Buhârî, *Rikâk*, 35; Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 232; Tirmizî, *Edeb*, 82; Müsned, II/7,44.

baktığımızda da müşriklerin sayısının Müslümanlardan çok fazla olduğunu görürüz.

"Tâlût orduyla birlikte ayrıldığında dedi ki: 'doğrusu Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim bundan içerse artık o benden değildir ve kim de eliyle bir avuç alanlar hariç onu tatmazsa bendendir.' Küçük bir kısmı hariç (hepsi sudan) içti. O kendisiyle beraber iman edenlerle ırmağı geçince onlar (sudan kana kana içenler) ; 'bugün bizim Câlût'a ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok' dediler. (O zaman) Allah'a kavuşacaklarını umanlar şöyle dediler: 'Nice küçük topluluk, sayıca kendilerinden daha çok olan topluluğa Allah'ın izniyle galip gelmiştir; Allah sabredenlerle beraberdir.'"¹⁰⁴

"De ki 'murdar ile temiz –murdarın çokluğu hoşuna gitse de- bir olmaz. Ey temiz akıl sahipleri! Allah'tan korkup sakının; umulur ki kurtuluşa erersiniz.'"¹⁰⁵

"Şimdi Allah sizden (yükünüzü) hafifletti ve sizde bir zaaf olduğunu bildi. Sizden yüz sabırlı (kişi) bulunursa , (onların) iki yüzünü bozguna uğrattır; eğer sizden bin (kişi) olursa Allah'ın izniyle (onların) iki binini yener. Allah sabredenlerle beraberdir."¹⁰⁶

Rasûlullâh (s.a.s.) bir gün ashabının arasında otururken "Yırtıcı hayvanların yemek için öldürdükleri leşe üşüşükleri gibi diğer milletlerin de sizin başınıza üşüşecekleri günler yakındır" buyurdu. Bunun üzerine içlerinden birisi sordu: "O gün sayı olarak az olduğumuzdan dolayı mı?" Rasûlullah: "Aksine sel sularının üzerindeki köpükler gibi çok olacaksınız ve Allah, düşmanlarınızın kalplerinden size karşı hissetleri korkuyu çıkaracak ve sizin kalbinize vehn (bitkinlik) musallat edecek" dedi. Yine birisi: "Ya Rasûlallah, nedir o vehn?" diye sorunca Allah Rasûlü de: "Dünya sevgisi ve ölüm korkusudur!" şeklinde cevap verdi."¹⁰⁷

C. Muhteva Şekilden Önemlidir

"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz **birr** (iyilik) değildir. İyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolcuya, isteyip dilenene ve kölelere (özgürlükleri için) veren, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve ahidleştiklerinde ahdlerine vefa gösterenler ile zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenler(in tutum ve davranışlarıdır). İşte bunlar doğru olanlardır ve müttaki olanlar da bunlardır."¹⁰⁸

İslam şeahirindeki zahiri görüntü, kalpteki duygulara ve hayatın gidişatına anlam vermez ve onlarla beraber olmazsa "birr"e (hayra) nail olunmuş sayılmaz. "Birr", doğru bir dünya görüşü, şuur, iyi işler ve doğru bir şekilde çizilen hayat gidişatından ibarettir. "Birr", ferd ve toplum vicdanında tesirini hissettiren dünya görüşü, yine ferd ve toplum vicdanında iz bırakan hayırlı ameller mecmuasıdır. Âyette zikredilen infak, namaz, ahde vefa ve darlıkta sabır gibi hasletler bu şuur

¹⁰⁴ Bakara 2/249.

¹⁰⁵ Mâide 5/100.

¹⁰⁶ Enfâl 8/66.

¹⁰⁷ Ebu Dâvûd, *Melâhim*, 5.

¹⁰⁸ Bakara 2/177.

ve tesirle anlam kazanan ibadetlerdir. Yoksa ibadetlerdeki görüntü ve fiziki hareketler insanın Allah'a karşı kulluğuyla amaçlanan maksatlar olamaz.¹⁰⁹ İbadetlerdeki salt harekât ve şekiller ibadet olmayıp asıl istenen kalpte iyice yer etmiş iman ve bu imanın netice verdiği Allah sevgisidir.¹¹⁰ Âyette namaz ve infak gibi şekille kayıtlı ibadetlerden önce iman rükünlerinin zikredilmesi bu ibadetlerden asıl gayenin ve bu ibadetlere insanı yönelten temel sâikin iman olması gerektiğine işaret etmektedir.

*"Sana hilalleri sorarlar! De ki: 'o, insanlar ve hacc için belirlenmiş vakitlerdir. İyilik (birr), evlere arkalarından girmeniz değildir, fakat iyilik sakınan(ın tutumudur). Evlere kapılarından girin. Allah'tan sakının, umulur ki kurtuluşa erersiniz."*¹¹¹

*"Onların (kesilen kurbanların) etleri ve kanları kesinlikle Allah'a ulaşmaz, ancak O'na sizden (sizin kalbinizdeki) takva ulaşır."*¹¹²

Bu âyette, Kurban kesme ve diğer ibadetlerde önemli bir şart olan samimiyet şartı dile getirilmektedir. Takva ve ihlâs niyeti taşımayan ibadetler Allah katında kabul edilmeyecektir.¹¹³

D. Farzlar ve Usûl Konuları, Nafileler ve Furûâta Öncelenir

Farz ve vacib¹¹⁴ Şâri'in yapılmasını kesin ve bağlayıcı olarak istediği fiildir. Nafile ise Şariin yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediği ve terk edilmesini kötülemediği fiildir.¹¹⁵ Şâri'in talebindeki kuvvet, maslahatında kuvvetli olduğunu göstermekte ve bu noktada farzlar nevacile göre öncelik hakkını elde etmektedir.¹¹⁶

Nafile ibadetlerle iştilal farz ve vaciblerin ihmal edilmesine yol açıyor ise bu nafile ibadetlerin terk edilmesi tavsiye edilmiştir.¹¹⁷ Çünkü mendubla meşgul olmanın ilk şartı kendisinden daha önemli olan vacibleri zayi etmemektir. Bu sebeptendir ki Allah Rasûlü (s.a.s.) ruhbanlığı ve dinde aşırı gitmeyi (el-ğuluv fi'd-

¹⁰⁹ Seyyid Kutub, Fi zilâli'l-Kur'an, I/153-155.

¹¹⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I/173.

¹¹¹ Bakara 2/189.

¹¹² Hacc 22/37.

¹¹³ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, II/116; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, II/90; Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, III/368.

¹¹⁴ Farz ve vacib ayrımı Hanefî Mezhebinde kullanılan istilâh olup diğer mezhepler bu ikisini aynı kabul eder ve birbirinin yerine kullanırlar. Bkz. Zekiyuddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları* (Usûlü'l-fıkıh), s.237 ; Fahreddin Atar, *Fıkıh Usulü*, s.120.

¹¹⁵ Nafile kavramı genel anlamıyla farzlara ilâveten yapılan mendub ameller için kullanıldığı gibi özel anlamıyla sünnet-i ğayr-i müekkede ve müstehablar için de kullanılmaktadır. Bkz. Şa'bân, s.245.

¹¹⁶ Kutsî hadiste Yüce Allah "Kullarımdan bana yakın olanlar, üzerlerine farz kıldığım ibadetler gibi hiç bir ibadetle bana yaklaşmamışlardır." buyurmuştur. Buhârî, *Rikâk*, 38.

¹¹⁷ Mahmut Şeltût, nafilere farzlar kadar ilgi göstermenin bir tür bid'at olduğunu belirtmektedir. Mahmûd Şeltût, *Esbâbü'l-bida'*, s.39.

dîn) nehyetmiştir.¹¹⁸ Kişi nafile ibadetlerle meşgul olmaktan dolayı farzları edâda gevşeklik gösterebilir¹¹⁹ ve böylelikle ibadetlerdeki evleviyet prensibini kaybeder.

Abdullah b. Amr'ın gündüzleri oruç tuttuğunu geceleri ise ibadetle geçirdiğini öğrenen Allah Rasûlü ona "Bazen oruç tut bazen de iftar et, bazen namaz kıl bazen de uyu! Zira bedeninin senin üzerinde hakkı vardır. Her aydan üç gün tutman sana yeter, böylelikle bütün ömrünü oruçlu geçirmiş olursun, çünkü Allah bir haseneyi on katıyla mükâfatlandırır"¹²⁰ tavsiyesinde bulunmuştur. Başka bir hadiste "Gücünüz yettiği kadar ibadet edin. Allah'a yemin olsun ki siz bıkkınlık göstermediğiniz müddetçe Allah da bıkmaz (rahmetini sizin üzerinizden çekmez)" buyrulmuştur.¹²¹ Ayrıca Rasûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sünnet iki kısımdır: Farz olan sünnet ve farz olmayan sünnet... Farz olan sünnetin kaynağı Kur'an olup yapılması hidayet, terk edilmesi dalalettir. Farz olmayan sünnet ise kaynağı Kur'an olmayıp yerine getirilmesi fazilettir, terk edilmesi ise günah değildir."¹²² Ali b. Hasen de "Allah, farzlar eda edilmedikçe nafileleri kabul etmez"¹²³ demiştir.

Nafile ibadetlerde aşırılık kişiyi zamanla vacibleri ihmale ve gevşekliğe sürükleyeceği bilinen bir gerçektir. Eğer nafilede ifrat insanı vacibleri ve farzları terke götürecekse bu nafilelerin terk edilmesi evlâ olanıdır. Örneğin tuttuğu nafile oruç ya da gece namazları gündüz yaptığı ve diğer insanlara karşı sorumlu olduğu vacib/farz kabilinden gündelik işlerini aksatmasına ve mesleğinde gösterdiği ihmalkârlık nedeniyle bu insanların haklarını zayi etmesine sebep oluyorsa bu ibadetleri terk etmesi gerekir.¹²⁴ Ayrıca Allah'a en sevgili ibadetin az da olsa devamlı olan ibadet olduğu¹²⁵ akıldan çıkarılmamalıdır.

İhramlının sinek öldürmesinin caiz olup olmadığını soran Iraklı bir kişiye Abdullah b. Ömer'in verdiği cevap, önemli olan konular dururken önemsizle ilgilenmenin yanlışlığıyla ilgili manidar bir sözdür: "*Hele şu adamlara bakın! Peygamberin torununu öldürdüler, sonra da kalkmış sineğin hükmünü soruyorlar. Allah Rasûlü'nün 'o ikisi (Hasan ve Hüseyin) hakkında 'onlar benim dünyadaki iki reyhanımdır' dediğini bizzat kendisinden işittim.*"¹²⁶

¹¹⁸ Buhârî, *İ'tisâm*, 5; Müslim, *İlm*, 7; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 5; Nesâî, *Menâsik*, 217; İbn Mâce, *Menâsik*, 63; Müsned, I/386.

¹¹⁹ Meşhur mutasavvıf İbn Atâillâh es-Sekenderî (v.709/1309) "*el-Hikem*" isimli ünlü eserinin 193. hikmetinde konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: "*Nevafili edâda gösterilen iştiyaka karşın vacibleri ifada gösterilen tenbellik hevaya tabi olmanın âlâmetlerindendir.*" İbn Atâillâh, *el-Hikem*, s.47.

¹²⁰ Buhârî, *Savm*, 55.

¹²¹ Buhârî, *İmân*, 32; *Teheccüd*, 18; Müslim, *Sıyâm*, 34.

¹²² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV/215, h.no:4011; Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, I/418; Ali b. Hüsamuddîn el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, VI/1320, h.no:21326. Mekhûl'ün sözü olarak rivayet edilen benzer ifadeler için bkz. Dârimî, I/153, h.no:589.

¹²³ Ebu Nuaym el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI/35.

¹²⁴ Vekîlî, s.141, 249.

¹²⁵ Buhârî, *İmân*, 32; *Teheccüd*, 18; Müslim, *Sıyâm*, 34.

¹²⁶ Buhârî, *Fedâilü ashâbi'n-Nebiy*, 22.

E. Ana-Babaya İtaatın Farz-ı Kifâye ve Nâfile Olan Cihada Göre Önceliği Vardır

Abdullah b. Mesud Rasûlullah'a "hangi amelin Allah'a daha sevgili" olduğunu sordu, Allah Rasûlü de "Vaktinde kılınan namaz" diye cevap verdi. İbn Mesud "sonra?" dedi. Hz. Peygamber "Anne-babaya hürmet" diye cevap verdi. Soruyu üçüncü kez tekrarlayınca Rasûlullah'tan "Allah yolunda cihad" cevabını aldı.¹²⁷

Adamın birisi Peygamberimize gelip cihad için izin istedi. O da "Ana-baban sağ mıdır?" diye sordu. Adam da "evet" dedi. Hz. Peygamber de bunun üzerine "Öyleyse onların rızasını kazanmak için cihad et" buyurdu.¹²⁸

Bir adam Yemen'den Peygamberimizle beraber cihad etmek amacıyla hicret etmişti. Peygamberimiz ona "Yemen'de kimsen var mı?" diye sordu, adam "Evet, ana-babam var" dedi. Hz. Peygamber "Sana izin verdiler mi?" deyince, adam "Hayır" dedi. Peygamberimiz bu cevaba binaen "Onlara dön ve izinlerini iste; eğer izin verirlerse cihad et, vermezlerse onlara hürmet et." buyurdu.¹²⁹

Cumhur ulema anne-baba (Müslüman iseler) onların izni olmadıkça cihada çıkmayı yasaklayan hadislerin cihadın farz-ı kifaye olduğu durumlar için varid olduğu görüşündedirler. Cihad farz-ı ayn haline gelirse¹³⁰ bir Müslümanın her halükarda cihada katılması gerekir.¹³¹ Zira "Yaratıcıya isyan konusunda yaratılana itaat olmaz"¹³² kuralı ve Hz. Peygamber'in cihad için ana-babasından izin almaksızın gelip cihada katılmak isteyen bazı kişileri izin almak için evine geri dönmek ile cihada katılmak arasında muhayyer bırakması¹³³ bu konuya ışık tutmaktadır. Nitekim cihadın her Müslüman için farz-ı ayn olduğu, Müslüman bir beldenin herhangi bir düşman tarafından istila edilmesi gibi bir durumda İslam hukukunda "nefir-i âmm" olarak tabir edilen genel seferberlik ilanıyla bütün Müslümanlar ihtiyaç duyulduğunda ellerinden gelen, hem ferdi hem de kamusal bütün yardımı yapmak zorundadırlar. Bu konuda İslam alimlerinin ittifakı vardır.¹³⁴

Ana-baba izninin farz-ı kifaye olan cihada kıyas edilerek diğer bütün müstehaplarda da şart olduğu âlimlerin çoğunca benimsenmiştir. Diğer taraftan

¹²⁷ Buhârî, *Edeb*, 1 ; Müslim, *İmân*, 139; Müsned, I/409,410.

¹²⁸ Buhârî, *Cihâd*, 138; Nesâî, *Cihâd*, 5; Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 31.

¹²⁹ Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 31.

¹³⁰ Cihadın farz-ı ayn olduğu haller şunlardır : a) Mükellef birisi savaş saflarında bulunması halinde savaşı bırakıp kaçamaz. b) Müslüman bir ülkenin herhangi bir düşman tarafından istila edilmesi hali. c) Yöneticinin (hakim, imam, devlet başkanı) mükellef birisini savaşa çağırması hali. Abdulazîm Bedevî, *el-Vecîz*, s.487-488.

¹³¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI/140-141 ; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, VI/139-140; Aynî, *Umdu'ül-kârî*, XIV/250.

¹³² Bkz. Müslim, *İmâra*, 39; Ebu Davud, *Cihâd*, 87. Ayrıca bkz. Bakara 2/40,41, Âl-i İmrân 3/175, Tevbe 9/24, Ankebût 29/56; Buhârî, *İmân*,9; Müslim, *İmân*, 67.

¹³³ Bkz. İbn Hacer, a.e., VI/140-141; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, VII/227.

¹³⁴ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, I/391 ; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X/365-366; Mevslî, *el-İhtiyâr*, IV/117; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, IV/219.

ticaret ya da başka bir amaçla yapılan yolculuk türü mübah eylemler de müstehaplarla aynı kategoriye alınmıştır. Çünkü müstehaplarda bulunan izin şartının evleviyetle mübahlarda da bulunduğu kabul edilmektedir.¹³⁵

Bazı âlimler alacaklıları da ebeveyne kıyas ederek şu görüşe ulaşmışlardır: "Eğer borçlunun ödemesi gereken borç "acil borç" (ödenme vakti gelmiş borç) ise farz-ı kifâye olan cihada çıkarken alacaklıların iznini alması gerekir."¹³⁶ Şevkânî de bu görüşte olup, konuyla ilgili hadislerin¹³⁷ açılımını yaparken borçlularından izin almaksızın cihada çıkarak neticede şehid olan birisinin şehadet sevabından mahrum olmayıp, borç alacaklılara ödenmediği takdirde, borç günahının o kişinin boynunda kalacağını vurgulamaktadır.¹³⁸

F. Vâciblerin Hemen İfâsı Ertelenmesinden Evlâdır

*"Rabbinizden bir mağfirete ve genişliği göklerle yer kadar olan cennete (kavuşmak için) yarışın; o (cennet), müttakiler için hazırlanmıştır."*¹³⁹

Allah Teâlâ bu ayette müminlerin, onları mağfiret ve cennete ulaştıran beş vakit namaz, namazın ilk tekbiri, ihlas, tevbe, cuma ve cemaat namazları gibi ibadetlerin sevabına nail olmada hızlı davranmalarını tavsiye etmektedir.¹⁴⁰

İbnu'l-Arabî (v.543/1148), "sâri'û" (hızlı davranın) ifadesini açıklarken, bu ayete dayanarak taat ve ibadetlerde acele davranılması gerektiği konusunda icmanın bulunduğunu kaydeder.¹⁴¹ Ayette hızlı davranılmasına teşvik edilen taat ve ibadetlerin kapsamı konusunda farklı yaklaşımlar getirilmiştir; Enes b. Mâlik ve Mekhûl bu ayette acele olunması istenen taat türü "Tekbîratu'l-ihram"dır demiş, Hz. Ali "farzları edâ", Hz. Osman ise "İhlas" olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu ayetin "*hayırda birbirinizle yarışın*"¹⁴² ayetiyle aynı manaya geldiği ifade edilmiş ve "bütün taat ve ibadet türü eylemlerde acele davranın, örneğin namazı vaktin evvelinde¹⁴³ kılmaya gayret edin" şeklinde bir tavsiyeyi içerdiği de söylenmiştir.¹⁴⁴

¹³⁵ Şevkânî, a.e., VII/227. Mâlikî mezhebinin meşhur alimlerinden Karâfî (v.684/1285), itaat konusunda anne-baba ile diğer insanlar arasındaki farkı; "Ana-babaya, nafilelerin ve farz-ı kifayelerin terki, muvassa' vakitli farzların tehiri konusunda itaat etmek gerekirken diğer insanlara bu konularda itaat gerekmez, fakat onlara genel manada hürmet ve itaat mendubtur." şeklinde izah etmektedir. Karâfî, *el-Furûk*, Vekîlî, a.e., s.90.

¹³⁶ Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, II/212 ; Aynî, a.e., XIV/250.

¹³⁷ "Allah, borçları hariç şehidin bütün günahlarını bağışlar." Müslim, *İmâra*, 118,119 ; Tirmizî, *Cihâd*, 13,33 ; Müsned, II/220, V/297.

¹³⁸ Şevkânî, a.e., VII/226.

¹³⁹ Âl-i İmrân 3/133.

¹⁴⁰ Neseî, I/203.

¹⁴¹ İbnu'l-Arabî, I/44.

¹⁴² Bakara, II/148.

¹⁴³ Namazın vaktin evvelinde kılınmasının efdal olduğunu ifade eden bir çok hadis mevcuttur. Örneğin Peygamberimize hangi amel daha faziletli diye sorulmuş, O da "Vaktin evvelinde kılınan namaz" diye cevap vermiştir. Ebu Dâvûd, *Salât*, 9; Tirmizî, *Mevâkîr*, 13; Müsned, VI/374,375,440. Başka bir hadiste "Vaktin evvelindeki namaz Allah'ın rızası, sonundaki ise afvudur" buyurulmuştur. Tirmizî, *Mevâkîr*, 13.

¹⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kurân*, II/192-193; Memûn Hammûş, *es-Sîratü'n-nebeviyye alâ menhecü'l-vahyeyn el-Kur'ân ve's-sünneti's-sahîha*, II/763.

İbnu'l-Arabî "Genel olarak ibadeti vaktinin evveline almaya denk hiçbir hayır yoktur" demektedir¹⁴⁵ ve hayırda yarış ve taatte hızlı davranma tabirleriyle kastedilen aslî kural bu olmakla¹⁴⁶ beraber teferruatındaki bazı meselelerde ihtilaf edilmiştir.

Bütün ömürde edası mümkün muvassa vakitli vaciblerde (nezirler, hacc, vakti geçmiş ve kazası gereken ibadetler gibi) kişi galip zanla yaşayacağını tahmin ediyorsa bu vacibleri ertelemesi caizdir. Fakat bu ibadetin ifası için tayin edilen bir sonraki vakte kadar yaşamama ihtimaline kanaati varsa tehiri caiz değildir. Bu yüzden Ebu Hanîfe haccın bir sene tehirini caiz görmez fakat zekat ve orucun bir iki ay tehirine cevaz vermektedir. İmam Şâfiî ise yaşlı ve hasta için değil de sağlıklı bir genç için haccın ikinci seneye tehirini mümkün görmektedir.¹⁴⁷ Genel olarak farzlarda ta'cîlin (hemen yapmak)¹⁴⁸ evleviyyeti asli kural olmasına karşın, yaz günlerinde havanın sıcak olduğu zamanlarda özellikle öğlen namazının tehirinde¹⁴⁹, cemaat bekleme halinde¹⁵⁰, yemeğin hazır olduğu bir durumda¹⁵¹ ya da daha önemli bir vacible meşgul olan birinin¹⁵² namazlarını tehir etmesinde herhangi bir beis görülmemiştir.

G. Teberru ve Nâfile Türü İbadetlerde Gizlilik Bu İbadetleri Açıktan Yapmaktan Daha Hayırlıdır

*"Sadakaları açıktan verirsiniz ne iyi; fakat gizleyip fakirlere verirsiniz bu sizin için daha hayırlıdır. Böylelikle O (Allah), günahlarınızdan bir kısmını bağışlar. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*¹⁵³

Tatavvu kabilinden sadakaların gizlenmesi evlâ olmasına rağmen zekât ve diğer farızaların açıktan ifâsı daha faziletlidir. Zekâtın alenen verilmesinde daha büyük sevap olduğu konusunda icma vardır.¹⁵⁴ İbn Abbas ayetle ilgili olarak "tatavvu kabilinden sadakaların gizli verilmesi açıktan verilmesinden yetmiş kat, farz kabilinden olursa açıktan verilmesi gizli verilmesinden yirmi beş kat daha üstün olduğu-

¹⁴⁵ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kurân*, I/45.

¹⁴⁶ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, I/100-101; Vekîlî, a.e., s.81.

¹⁴⁷ Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*, I/287-288.

¹⁴⁸ "Senin emrine itaat için acele davrandım" (Taha, 20/84) ayeti de farzlarda ta'cîlin evleviyyetine delil olarak ileri sürülmektedir.

¹⁴⁹ Hz. Peygamber havanın sıcak olduğu hallerde namazı tehir etmiş ve şiddetli hava sıcaklığının cehennem sığağından bir parça olduğunu söylemiştir. Buhârî, *Mevâkitu's-salât*, 93.

¹⁵⁰ Kurtubî, a.e., I/153; İbnu'l-Arabî, a.e., I/45.

¹⁵¹ Nebî (a.s.)'in yemeğin hazır olduğu bir durumda namazın sonraya alınmasına dair emri vardır. Buhârî, *Ezân*, 42; Müslim, *Mesâcid*, 16.

¹⁵² Örneğin; İslami tebliğ ya da eğitim-öğretim çalışmalarıyla ilgili bir faaliyetle, ertelemede ceset açısından zarar bulunan bir cenazenin teşhiziyle ya da hayati bir tehlikeyle karşı karşıya bulunan birini kurtarmayla meşgul olan birisinin namazı tehir etmesinde bir sakınca yoktur. Vekîlî, a.e., s.83-84.

¹⁵³ Bakara, 2/271.

¹⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, II/93 ; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I/629; İbnu'l-Arabî, a.e., I/236; Kurtubî, a.e., II/302.

nu" söylemektedir.¹⁵⁵ İbnu'l-Arabî ise gizli sadakanın alenen olana, alenen olanın da gizli olana üstünlüğüne işaret eden herhangi bir merfu hadisin bulunmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁶ Taberî'nin (v.310/922) naklettiği bilgiye göre Katâde (117/735); "Verilen sadakalarda eğer niyet halis olursa hepsinin makbul olduğunu, lakin gizli sadakanın daha üstün olduğunu" belirtmiştir.¹⁵⁷ Kur'ân, nafîle olan sadakalarda umumi bir kural olarak ekseriyete göre hüküm vererek, yani gizliliğin çoğunlukla üstün olduğunu bildirmekle beraber, bu tür infak ve sadakaların gizli ve açıktan ifası hususundaki hükmün sadakayı veren, sadakayı alan ve bu ikisi dışındaki insanların durumuna göre bazen farklılık arzedeceği muhakkaktır. Örneğin veren kişi riyadan korkarsa gizliden vermesi daha faziletli olmasına karşın, diğer insanlara örnek olmak gibi bir gaye takip ettiği takdirde bu hüküm tersine dönecek yani açıktan vermesi evlâ olacaktır. Alan kimse açısından ise, bu kimse sadakayı alırken herhangi bir eziklik duyacaksa sadakanın gizli verilmesi efdaldır. Sadakayı alan ve veren dışındaki insanlara gelince, eğer vereni riya ile itham edecekler ya da alanı küçümseyecek ve tahkir edecek iseler yine gizliden verilmesi efdaldır.¹⁵⁸

Cessâs (v.370/980), Kur'an-ı Kerim'deki ahkâma ilişkin ayetlerin şerh ve izahını yaptığı meşhur tefsirinde bu ayetten kastedilen sadaka türünün tatavvu kabilinden sadakalar olduğunu; farzlarda ise, farz namazlarında olduğu gibi¹⁵⁹, toplum nezdinde töhmetten kurtulmak için alenen ifasının daha faziletli kabul edildiğini belirttikten sonra nafîle sadakaların riyadan kurtulmak amacıyla gizliden verilmesi gerektiğine "Allah'ın, hiçbir gölgenin bulunmadığı günde kendi gölgesiyle gölgelendireceği yedi kişiden biri; sağ elinin verdiğini sol elinin görmediği kişidir"¹⁶⁰ şeklindeki hadisi delil olarak zikretmektedir.¹⁶¹

H. Barış Ortamı Savaş Ortamından Hayırlıdır

"Eğer onlar barışa eğilim gösterirlerse sen de ona eğilim göster ve Allah'a tevekkül et! Çünkü O işitendir, bilendir."¹⁶²

"Onları bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten beterdir. Onlar size karşı savaşmayana kadar siz Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa siz de onlarla savaşın. Kâfirlerin cezası işte böyledir."¹⁶³

¹⁵⁵ Taberî, a.e., II/92; Kurtubî, a.e., II/302.

¹⁵⁶ İbnu'l-Arabî, a.e., I/236.

¹⁵⁷ Taberî, a.e., II/92.

¹⁵⁸ İbnu'l-Arabî, a.e., I/237 ; Kurtubî, a.e., II/303.

¹⁵⁹ Cessâs, farz namazların açıktan ifasının daha faziletli olduğunu "Kişinin farz namazları dışında diğer namazlarını evinde kılması daha faziletlidir" hadisiyle delillendirmektedir. Hadis için bkz. Müslim, *Salâtu'l-musâfirin*, 29.

¹⁶⁰ Buhârî, *Ezân* , 36; *Zekât*, 16; *Rikâk*, 24; *Hudûd*, 19; Müslim, *Zekât*, 91; Tirmizî, *Zühd*, 56; Nesâî, *Kudât*, 2 ; Müsned, II/439.

¹⁶¹ Cessâs, a.e., I/629.

¹⁶² Enfâl 8/61.

¹⁶³ Bakara 2/191.

İslam dini, uluslararası ilişkilerde barış ilkesini benimser, savaşı ise dünyayı sükûnet ve barış atmosferine ulaştırmak için bir vasıta kabul eder. Diğer bir tabirle uluslararası ilişkilerde aslî pozisyon barıştır, savaş ise bu aslî konumda sonradan ortaya çıkan ârizî/geçici bir unsurdur. Tebliğ ve davet de ancak barış ve sükûnet ortamında yapılır. Bu, Müslümanların gayr-i müslimlerle ilişkilerinde korkaklık ve gevşeklik tutumu takınmaları ve devletlerarası ilişkilerde düşmana daha fazla cesaret veren daimi savunma taktiğini ilke olarak benimsemeleri gerektiği anlamına gelmez. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber ahabına hitaben *“Savaşı temenni etmeyin, ama düşmanla karşılaştığınız zaman da korkmayın”*¹⁶⁴ tavsiyesinde bulunmuş ve yabancı unsurlara karşı her zaman tetikte olunması ve onlardan gelebilecek saldırılara karşı her zaman teçhizat hazırlığı yapılması gerektiği bizzat Kur’an tarafından emredilmiştir.¹⁶⁵ Lakin bunu hiç durmaksızın dünyanın her tarafını kılıç zoruyla İslam toprağı yapmak için süresiz ve sınırsız bir savaş ilanı olarak anlamak yanlış olur. Hz. Peygamber’in, karşı tarafın aleyhte bir tecavüzü ya da düşmanca tavrını görmeden herhangi bir topluluğa savaş açmadığı veya ordu sevk etmediği bilinmektedir. Kur’an düşmanlık hissini sadece zalimlere karşı duyulması gerektiğini¹⁶⁶ ve hak geldikten sonra Allah’ın inanıp inanmama hususunda insanları hür bıraktığını bildirmektedir.¹⁶⁷ Kıtâl ve seyf ile ilgili ayetlerin¹⁶⁸ ise zulme mani olmak, fitneyi (dini özgürlüğe engel olan her tür baskı) ortadan kaldırmak, karşı cepheden gelen saldırıya engel olmak gibi şartlara bağlı olarak gelişen geçici durumlarla bağlantılı olarak değerlendirilmesi doğruya en yakın olan tutumdur.

I. Güzel Bir Söz Peşinden Eziyet Gelen Sadakadan Evlâdır

*“Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır.”*¹⁶⁹

Ayette geçen “eziyet”ten maksat yapılan ihsana binaen “Allah beni senden kurtarsın, al defol git, Allah’ın belası” ya da “Ben sana ihsanda buldum ve seni ben zengin ettim” türünden minnet hissi ile nimeti zehir eden sözler veya bu manaları çağrıştıran fiillerdir.¹⁷⁰ “Kavl-i Ma’rûf” ise herhangi bir bağış isteyeneye ya da dilenene Allah’ın fazlını talep etme anlamı taşıyan örfi (beyne’n-nâs) kelimelerle cevap vermek demektir.¹⁷¹ Allah Rasûlü (s.a.s.) de bir hadiste *“Güzel ve kibar söz sadakadır”*¹⁷² buyurmuş ve *“Ma’rûftan hiçbir şeyi kesinlikle küçük görme! Kardeşi-*

¹⁶⁴ Buhârî, *Cihâd*, 156; Müslim, *Cihâd*, 19,20; Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 89.

¹⁶⁵ Enfâl 8/60.

¹⁶⁶ Bakara 2/193.

¹⁶⁷ Kehf 18/29.

¹⁶⁸ Bakara 2/191,193 ; Tevbe 9/29,36,123 ; Enfâl 8/65 ; Muhammed 47/35.

¹⁶⁹ Bakara 2/263.

¹⁷⁰ Cessâs, a.e., I/623.

¹⁷¹ Kurtubî, a.e., II/282 ; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I/184.

¹⁷² Buhârî, *Cihâd*, 128; Edeb, 34; Müslim, *Zekât*, 56; Müsned, II/316,374.

ni güler yüzle karşılaman dahi maruftandır."¹⁷³ ifadesiyle ma'rûf kelimesine bir izah getirmiştir. İmam Nevevî bu hadisile ilgili olarak " Bu hadiste toplum arasında yerleşmiş ma'rûfa (örf haline gelmiş teâmüllere) elden geldiğince ittibaya teşvik vardır, hatta güler yüz dahi insanlar tarafından küçümsense bile maruf açısından küçük görülecek bir şey değildir" demektedir.¹⁷⁴

SONUÇ

"Evleviyât" kelimesi "öncelikler, birincil meseleler" anlamına gelmekte ve fıkhu kelimesiyle birlikte tamlama oluşturularak fıkhu'l-evleviyât şeklini almaktadır. Fıkhu'l-evleviyât terimiyle, bu terimi kullanan bilim adamlarınca "*dini hükümlerin, gerek teorik düzeyde mertebelerini, gerek pratik düzeyde din hizmetlerinde öncelik sırasını, gerekse bu hükümlerin çatışması anında hangisine öncelik verileceğini tespit etmeye çalışan teorik ilkeler manzumesi*" anlamı kastedilmektedir.

Bu terimin çıkış sebepleri; şer'î amellerin mertebelerinde ve İslamî ilimlerde meydana gelen anlayış problemleri ve Müslümanların din eğitimi görevini ifa ederken evleviyâta (önceliklere) riayet etme prensibine ihtiyaç duymaları şeklinde ortaya çıkan iki ana sebebe indirgenebilir.

Kur'an-ı Kerîm'de ve hadislerde evleviyâta ilişkin bir çok kural bulmak mümkündür. "Öz şekilden, nitelik sayıdan önemlidir", "Usûl furûa göre öncelik hakkına sahiptir", "Barış ortamı savaş ortamından, nafilerde gizlilik açıktan yapılmasından hayırlıdır", "Vaciblerin hemen yapılması ertelenmesinden, ana-babaya itaat nâfile ve farz-ı kifâye olan cihaddan, güzel bir söz peşinden eziyet getiren sadakadan evlâdır" dini naslardan çıkarılabilecek bazı evleviyet ilkeleridir.

Fıkhu'l-evleviyât'ın ayrıca gâî yorum/makâsîd yorumundan kaynağını alan ilkeleri bulunmaktadır ki bu ilkeler, şer'î hükümlerin çatışması halinde mükelleftin, maslahat ve mefsedet mukayesesini yaparak ağır basan tarafa yönelik olarak tercihte bulunmasına yardımcı olmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd (v.1968), *el-Mu'cemu'l-mufehras li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1414/1994.
- ABDUSSELÂM Bilâci, *Tatavvuru İlmi Usûli'l-fıkhu ve Teceddüdühû*, Mansûra, Dâru'l-vefâ 1428/2007.
- ABDUŞŞEKUR, Ahsen, "Bağdat'ın Düşüşü". Çev. Ahmet Ünal, *İslam Düşüncesi Tarihi* (ed. Mian M. Şerif). İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, III/2-17.
- AÇIKGENÇ, Alparslan, "Evâil", *DİA*. XI/513-514.
- AHMED B. HANBEL (v.241/855), *el-Müsned*. Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1392/1972.
- ATAR, Fahreddin. *Fıkhu usulü*, 2. Baskı, İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yay., 1992.

¹⁷³ Müslim, *Edeb*, 43; Tirmizî, *Et'ime*, 30; *Birr*, 45.

¹⁷⁴ Nevevî, *Şerhu sahihi'l-Müslim*, 16/393.

- AYNÎ, Bedruddîn Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed (v. 855/1451), *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâu't-turâsi'l-arabî, ts.
- BEDEVÎ, Abdulazîm, *el-Vecîz fî fîkhi's-sünne ve'l-kitâbi'l-azîz*. 3. Baskı, Beyrut: Dâru İbn Receb, 1424/2003.
- BEYDÂVÎ, Nâsruddîn Ebu Saîd (v.791/1388), *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1408/1988.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il (v.256/869), *el-Câmi'u's-sahîh*, 2. Baskı, Riyad: Dâru's-selâm, 1419/1999.
- BÛTÎ, Muhammed Saîd Ramazân, *Davâbitü'l-maslaha fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 5. Baskı, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1406/1986.
- CERRAHOĞLU, İsmail. *Tefsîr Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1996, I-II.
- CESSÂS, Ebubekr Ahmed Râzî (v.370/980), *Ahkâmu'l-Kurân*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1414/1993.
- EBU DÂVÛD, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (v.275/888), *es-Sünen*. 1. Baskı, Riyâd: Dâru's-selâm, 1420/1999.
- ERDOĞAN, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yay. , 1990.
- FAZLURRAHMAN (v.1988), *İslam*, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1996.
- GAZALÎ, Ebu Hâmid (v.505/1111), *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, ts.
- HAMİDUDDİN, Muhammed, "İlk Sufiler: Doktrin", Çev. Armağan, Mustafa, *İslam Düşüncesi Tarihi* (ed. Mian. M. Şerif), İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, I/349-....
- HAMMÛŞ, Memûn Muhammed, *es-Sîratü'n-nebeviyye alâ menheci'l-vahyeyn el-Kur'ân ve's-sünneti's-sahîha*, By., ts.
- HATTÂBÎ, Ebu Süleymân Hamed b. Muhammed (v.388/998), *Me'âlimü's-sünen*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411/1991.
- HINN, Mustafâ Saîd ve Bedî' Seyyid Lahhâm, *el-İdâh fî ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*, 4. Baskı, Dımaşk: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1424/2003.
- HİNDÎ, ALÎ B. HÛSÂMUDDİN, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1409/1989.
- İBN ATÂİLLÂH, Tâcuddîn Ahmed b. Muhammed (v.709/1309), *el-Hikemu'l-Atâiyye*, Dımaşk: my., 1419/1998.
- İBN HACER, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî (v.852/1448), *Fethu'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379/1959, I-XIII.
- İBN HİŞÂM, Muhammed Abdulmelik (v.218/733), *es-Sîratü'n-nebeviyye*, Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, 1415/1994.
- İBN KAYYIM, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr el-Cevziyye (v. 751/1350), *el-Cevâbu'l-kâfi limen seele ani'd-devâi's-şâfi*, Dımaşk: Mektebetü dâri'l-beyân, 1419/1998.
- , *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîhi ve'd-daîf*, Haleb: Mektebetü'l-matbâati'l-İslâmiyye, 1994/1414.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullâh b. Ahmed (v.620/1223), *el-Muğni*, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.

- İBN MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v.273/886), *es-Sünen*. 1. Baskı, Riyâd: Dâru's-selâm, 1420/1999.
- İBN RÜŞD, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd (v.595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Mısır: Mektebetü'l-külliyetü'l-ezheriyye 1386/1966.
- İBN TEYMİYE, Takiyyuddîn Ahmed (v.728/1327), *el-Fetâvâ*, Haz. Abdurrahmân Muhammed b. Kâsım ve Muhammed b. Abdurrahmân, ts.
- İBNÜ'L-ARABÎ, Ebubekr Muhammed b. Abdullah (v. 543/1148), *Ahkâmu'l-Kurân*, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ts.
- İBNÜ'L-USEYMÎN, Muhammed b. Sâlih. *Fetâva's-sıyâm*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1423/2002.
- KARADÂVÎ, Yûsuf, *Fî fikhi'l-evleviyyât: Dirâsetün cedîde fî davi'l-Kurâni ve's-sünne*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2000.
- KARÂFÎ, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs (v.684/1285), *el-Furûk*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- KARAMAN, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yay., 1999.
- KASTALLÂNÎ, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (v.923/1517), *İrşâdü's-sârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyâu't-turâsi'l-arabî, ts.
- KÂTİP ÇELEBÎ, Mustafâ b. Abdullâh, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l fûnûn*. İstanbul: Maarif Vekaleti Matbaası, 1362/1943, I-II.
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr (v.670/1271), *el-Câmi' liahkâmi'l-Kurân*, Beyrut: darulfikr, 1414/1993.
- MÂLIK B. ENES (v.179/795), *el-Muvatta*, Kâhira: Dâru'l-hadîs, 1421/2001.
- MEVDUDI, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, İstanbul: İnsan Yay., 1997, I-VII.
- MEVSİLÎ, Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd (v.683/1284), *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- MÜSLİM b. haccâc, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî (v. 261/874), *el-Câmi'u's-sahîh..* 1. Baskı, Riyad: Dâru's-selâm, 1419/1998.
- NESÂÎ, Ebu Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb (v.303/915), *es-Sünen*, 1. Baskı, Riyad: darusselam, 1420/1999.
- NESEFÎ, Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd (v.710/1310), *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1995.
- NEVEVÎ, Ebu Zekeriyâ Muhammed b. Şeref (v.676/1277), *Şerhu sahîhi Müslim*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1419/1998.
- , *el-Ezkâr*, 4. Baskı, Riyâd: Dâru'l-hedy, 1413/1993.
- ÖNKAL, Ahmet, *Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu*. 13. Baskı, İstanbul: Esra Yayınları, 1999.
- RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (V.606/1209), *el-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1408/1988.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Alî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersaadet, ts.
- SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr (v.911/1505), *el-İtkân fî ulûmi'l-Kurân*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr; 1414/1993.
- ŞA'BÂN, Zekiyyuddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh)*, Çev. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara: T.D.V. Yayınları, 1999.

- ŞÂTİBÎ, Ebu İshâk İbrâhîm (v.790/1388), *el-Muvâfakât fi usulî'l-ahkâm*, Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- ŞELTÛT, Mahmûd, *Esbâbü'l-bida' ve medârruhâ*, Dimaşk: ed-Dâru'l-müttehîde, 1423/2002.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî (v.1250/1834), *Neylû'l-evtâr şerhu münteka'l- ahbâr min ehâdîsi Seyyidi'l-ahyâr*, Kâhira: Dâru'l-hadîs, 1421/2000.
- , *Fethu'l-kadîr*, Beyrut: Dâru'ihyâu't-turâsi'l-arabî, ts.
- ŞİMŞEK, M. Sait, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, İstanbul: Esra Yayınları, 1997.
- ŞİRBÎNÎ, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (v.977/1570), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni'l-minhâc*, Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/971), *el-Mu'cemu'l-evsat*, Kahira: Daru'l-haremeyn. 1415/1995.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), *Tefsîru't-Taberî (Câmî'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân)*, 2.Baskı, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418/1997, I-XII.
- TİRMİZÎ, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ (v.279/892), *el-Câmî'u's-sâhîh*. 1. Baskı, Riyâd: Dâru's-selâm, 1420/1999.
- TURAN, Ömer, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu*, İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003.
- UYSAL, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya: Yediveren, 2001.
- VEKÎLÎ, Muhammed, *Fıkhu'l-evleviyyât: Dirâsetün fî'd-davâbit*, 1. Baskı, Riyâd: el-Ma'hedü'l-âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, 1416/1997.
- VEŞTÂNÎ, Muhammed b. Halîfe (v.827/1423), *İkmâlü ikmâli'l-mu'allim*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994.
- ZÜBYÂNÎ, Abdulmecîd Abdulhamîd. *Târihü'l-fıkhi'l-İslâmî*, Binğâzî: Dâru'l-kütübi'l-vataniyye, 1994.
- ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1416/1996.